

Аналіз гендерного виміру злочину агресії в міжнародному праві

Лютий 2025 року

Зміст

Передмова	2
Авторський колектив.....	3
Вступ	4
1. Хронологія агресії в міжнародному праві.....	5
1.1 Агресія відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй.....	6
1.2 Генеральна Асамблея, Комісія міжнародного права ООН, Міжнародний суд ООН та агресія	9
Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства.....	9
Визначення поняття агресії Генеральною Асамблеєю ООН	9
Зобов'язання <i>erga omnes</i>	11
Статті КМП про відповідальність держави та <i>jus cogens</i>	11
1.3 Агресія та МКС.....	13
Агресія згідно із сучасним міжнародним правом	14
2. Агресія в міжнародному праві через гендерну призму: приклади Росії та Ізраїлю.....	15
2.1. Обставини	16
Передумови агресії	17
Гендерні виправдання агресії.....	19
2.2 Акти агресії крізь призму гендеру	21
Явне насильство проти пережитого насильства.....	21
Гендерно-зумовлені наслідки агресії	25
3. Наслідки	28
3.1. Зобов'язання держави-агресора.....	28
3.2. Зобов'язання третіх держав	29
4. Висновки: запобігання агресії	32
Біографічна довідка.....	36
Подяка	37

Передмова

Сьогодні міжнародна спільнота, як ніколи, потребує універсального визначення злочину агресії та розуміння цього злочину через призму гендеру. Ця доповідь спонукає нас критично осмислити концепції миру, насильства та агресії. Кому належить право надавати як загальне тлумачення цих понять, так і їх визначення як міжнародно-правових термінів? Чому, наприклад, держави, у яких існує система гендерного апартеїду, не розглядаються як такі, що посягають на мир чи становлять загрозу для нього? З якого моменту міжнародне право та поняття агресії враховуватимуть факт постійного та повсякденного насильства проти жінок? Як строга ієрархія Ради Безпеки ООН заважає сама собі вживати суттєвих і рішучих заходів для підтримки міжнародного миру і безпеки?

Це проєкт Інституту «New Lines», який має на меті розширити тлумачення поняття агресії та вивести цей дискурс за межі визначень, наданих Генеральною Асамблеєю ООН та Римським статутом, які переважно фокусуються на чоловіках-комбатантах, а не на цивільному населенню. Як перша доповідь такого роду, вона ґрунтується на попередній роботі Луїзи Арімацу і Крістін Чінкін і висвітлює історію визначення поняття агресії в міжнародному праві, одночасно викриваючи лицемірство, яке проявляється у відмінностях міжнародного реагування на різні конфлікти і акти агресії в 21-му столітті. Доповідь є чітким заклик до політиків і ширшої міжнародної спільноти більш критично сприймати та реагувати на зростаючий рівень насильства, що спалахує в усьому світі. У всіх визначеннях агресії, що містяться в міжнародному праві, так само як і в дискурсі навколо України, окупованого палестинського Сектору Гази, Ємену, Судану та інших країн, гендер відсутній. У цій доповіді пропонується підхід, за яким заради досягнення миру міжнародне право повинне надати пріоритет захисту цивільного населення, а не збройним силам. Ми переживаємо переломний момент в історії, з безпрецедентною кількістю глобальних конфліктів. Світ потребує безпрецедентних, креативних і сталих рішень — рішень, які розпочнуться з гендерного та міждисциплінарного аналізу. Запобігти агресії набагато легше, ніж вести війну, як і підсумовують автори доповіді.

Баронеса Хелена Кеннеді, кавалер Ордену Британської імперії
Директорка Інституту прав людини Міжнародної асоціації юристів

Авторський колектив

Цю доповідь підготовлено під егідою Інституту «New Lines». Ми висловлюємо вдячність наступним незалежним експертам, перерахованим в алфавітному порядку, за їхній внесок та поради:

Луїза Арімацу (основна авторка) (Louise Arimatsu (principal author))

Крістін Чінкік (основна авторка) (Christine Chinkin (principal author))

Проф. Фареда Банда (Professor Fareda Banda)

Д-р. Катріона Дрю (Dr. Catriona Drew)

Баронеса Хелена Кеннеді, кавалер Ордену Британської імперії (Baroness Helena Kennedy KC)

Д-р. Мелані О'Браєн (Dr. Melanie O'Brien)

Д-р. Евеліна У. Охаб (Dr. Ewelina U. Ochab)

Проф. Лутц Етте (Professor Lutz Oette)

Емілі Прей (Emily Prey)

Акіла Радхакрішнан (Akila Radhakrishnan)

Посол Стівен Рапп (Ambassador Stephen Rapp)

Посол Аллан Рок (Ambassador Allan Rock)

Ерін Фарел Розенберг (Erin Farrell Rosenberg)

Проф. Дженніфер Трахан (Professor Jennifer Trahan)

Вступ

У цій доповіді розглядається заборона агресії в міжнародному праві крізь призму гендерного підходу. Хоча політики та правники все більше визнають важливість проблематики гендеру, домінуюче тлумачення та застосування гендерної проблематики, як правило, залишається вузькоспрямованим. Ця доповідь має на меті вказати на те, що втрачається під час розгляду проблеми через одновимірну призму, або коли міжнародне право нехтує гендером, а отже, позбавляє можливості запобігти злочину агресії або належним чином відреагувати на нього.

Гендер як інструмент аналізу зосереджується на тлумаченні того, як суспільства впорядковуються, та як формуються ієрархії між категоріями людей і видами їхньої діяльності, які уособлюють соціальні конструкції маскулітності та фемітності. Прийняття гендерної оптики передбачає деконструкцію та декодування моделей сильного та слабого — зазвичай бінарних — які нормалізуються для увічнення структурних та системних нерівностей, гноблення та дискримінації. Як така модель, гендер одночасно конструюється під впливом інших чинників і водночас є їхньою невід'ємною частиною: раса, соціальний клас, колоніалізм, мілітаризм, націоналізм, політична економія та міжнародне право. Гендер структурує наш світ, наші знання та погляди на насильство, як між людьми, так і між державами. Він формує наші уявлення про те, що становить насильство, як правомірне насильство відрізняється від неправомірного, кому належить право вдаватися до насильства та за яких умов. Таким чином, гендер є ключовим концептом для нашого розуміння міждержавної агресії згідно з міжнародним правом.

У наступному розділі коротко простежуються два вектори еволюції агресії в міжнародному праві як міжнародного протиправного діяння держави та як міжнародного злочину. Такий підхід до «подвійної відповідальності» є «константою міжнародного права»¹.

Відповідальність держави та індивідуальна кримінальна відповідальність є різними видами відповідальності та існують паралельно, тому держава «не звільняється від власної відповідальності за міжнародно-протиправне діяння внаслідок притягнення до відповідальності та покарання державних посадовців, які його здійснили»². У Розділі 2 кожне з цих положень аналізується крізь призму гендеру, а також роз'яснюється, як гендерна оптика може вплинути на стратегії запобігання злочинам. Для аналізу цієї проблематики ми наводимо приклади з міжнародних відносин. В останньому розділі за допомогою призми гендеру розглядаються правові наслідки акту агресії, які виникають для держав, безпосередньо причетних до нього, і для держав, які не задіяні безпосередньо як агресор чи жертва, а як члени «міжнародної спільноти» («треті держави»).

¹ *Застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього* (Боснія і Герцеговина проти Сербії та Чорногорії), рішення від 26 лютого 2007 року, звіт Міжнародного суду ООН 2007 року, 43, пункт 173.

² Там само, з посиланням на Комісію міжнародного права ООН (КМП), Коментар до проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, звіт КМП А/56/10, 2001 року, Коментар до статті 58, пункт 3. Геноцид і катування також тягнуть за собою подвійну відповідальність.

1. Хронологія агресії в міжнародному праві

У міжнародному праві поняття «агресія» розвивалося двома паралельними, фрагментарними шляхами через різні правові режими та інструменти. Така еволюція терміну призвела до браку чіткості та узгодженості. Міжнародні зусилля щодо заборони міждержавної агресії розпочалися у другій декаді 20-го століття³, коли після Першої світової війни держави-члени Ліги Націй взяли на себе зобов'язання «поважати й захищати від зовнішньої агресії територіальну цілісність та чинну політичну незалежність усіх членів Ліги»⁴. Держави також прагнули притягнути кайзера Вільгельма II до індивідуальної відповідальності «за найбільш тяжкий злочин проти міжнародної моралі та непорушності договорів»⁵. Хоча ця спроба зрештою виявилася марною, і не відбулося жодного судового процесу, ці зусилля поклали початок нормативній тенденції розглядати агресивну війну не лише як посягання на принцип солідарності держав-членів міжнародної спільноти⁶ і міжнародно-протиправне діяння держави, а й як міжнародний злочин.⁷ Ухвалення у 1928 році пакту Бріана-Келлога, який заперечував війну як інструмент національної політики, посилювало нормативне закріплення заборони агресії між державами. Такий підхід був у подальшому підтриманий рішенням Шостої конференції американських держав про те, що агресивна війна є «міжнародним злочином [держав] проти людства», і що, відповідно, «будь-яка агресія вважається протиправною і, як така, проголошується забороненою»⁸.

Хоча пакт Бріана-Келлога не містив кримінально-правових санкцій і не визначав агресію злочином, він став вирішальним правовим орієнтиром, на основі якого винні у злочинах проти миру були вперше притягнуті до відповідальності одразу після Другої світової війни. У Статуті Міжнародного воєнного трибуналу (МВТ) над нацистськими воєнними злочинцями «злочини проти миру» були першими у переліку злочинів, щодо яких він мав юрисдикцію. Статут надавав таке визначення цим злочинам — «планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни або війни в порушення міжнародних

³ Мирні рухи були активними, особливо в Європі та Сполучених Штатах, задовго до 20-го століття; Синтія Кокберн, *Антимілітаризм: політична та гендерна динаміка мирних рухів* (Palgrave MacMillan, 2012); Луїза Арімацу та Крістін Чінкін. *Гендерна призма та мир у міжнародному праві* (Bloomsbury Publishing, 2024), розділ 4.

⁴ Статут Ліги Націй 1919 року, стаття 10.

⁵ Мирний договір з Німеччиною (Версальський мирний договір) 28 червня 1919 року, стаття 227. Відсутність правового (і, безумовно, кримінально-правового) формулювання є очевидною.

⁶ Протокол про мирне врегулювання міжнародних спорів, Женева, 2 жовтня 1924 року, преамбула; положення Протоколу визначали державу-агресора та наслідки для неї. Протокол не отримав достатньої кількості ратифікацій для набуття чинності. 24 вересня 1927 року Асамблея Ліги Націй одногослодно прийняла резолюцію, яка забороняла всі «агресивні війни». Ян Браунлі, «Міжнародне право і застосування сили державами» (OUP, 1963), розділ V: Незаконна війна, агресивна війна і агресія: Основні правові події періоду 1920-1945 років.

⁷ Наприклад, проект Договору про взаємодопомогу 1923 року, стаття 1: «Високі Договірні Сторони урочисто заявляють, що агресивна війна є міжнародним злочином, і окремо зобов'язуються, що жодна з них не буде його скоювати». Договір не був прийнятий.

⁸ Шоста Міжнародна конференція американських держав, Гавана, Куба, 16 січня - 20 лютого 1928 року; US Foreign Relations, 1928, том 1, с. 204 https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1928v01/pg_204,

договорів, угод або запевнень»⁹. Таким чином, агресія як злочин проти миру включає дії до конфлікту (планування і підготовка), початок такої війни (розв'язування) і дії, що здійснюються в межах «агресивної війни». Злочини проти миру були центральним фокусом Нюрнберзького трибуналу¹⁰; юрисдикція Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу на них також поширювалася¹¹, але їхній правовий статус відповідно до чинного на той час міжнародного права був «надзвичайно суперечливим»¹². Більшість прийняла концепцію злочинів проти миру, але у своїй детальній окремій думці, що отримала важливе юридичне та історичне значення, суддя Бернард Рьолінг визначив, що «ані промовисті фрази, використані в резолюціях, ані розпливчасті формулювання Паризького пакту не оголошували війну поза законом в тому сенсі, що ведення незаконної війни не набуло загального розуміння кримінального правопорушення»¹³. Поняття «агресивна війна» не було визначено ні в Нюрнберзі, ні в Токію.

1.1 Агресія відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй

Статут ООН у статтях 1 і 39 містить термінології, пов'язану з поняттям агресії. Стаття 1 (1) встановлює підтримання «міжнародного миру і безпеки» як першочергову мету Організації Об'єднаних Націй і для її досягнення передбачає необхідність вжиття «ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру і для придушення актів агресії та інших посягань на мир». Таким чином, агресія є невід'ємною частиною *jus ad bellum* — галузі міжнародного права, що регулює застосування сили в міжнародних відносинах¹⁴.

Як і Пакт Ліги Націй, Статут ООН не містить визначення агресії. Ця прогалина, а також різні терміни, що використовуються в Статуті ООН для позначення міждержавного насильства, такі як «застосування сили», «збройний напад» і «посягання на мир» (також не визначені), призвела до суперечок щодо визначень і правових наслідків, зокрема для третіх держав. Стаття 2 (4) забороняє «застосування сили» в міжнародних відносинах¹⁵. Залишається

⁹ Статут Міжнародного воєнного трибуналу, 8 серпня 1945 року, стаття 6 (а).

¹⁰ Нюрнберзький трибунал проголосив злочин розв'язування агресивної війни «найбільш тяжким міжнародним злочином, що відрізняється від інших воєнних злочинів тим, що містить у собі сумарне зло цих злочинів». Рішення Нюрнберзького трибуналу, том 22, 426, 30 вересня 1946 року.

¹¹ Статут Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу від 19 січня 1946 року, стаття 5 (а) сформульована так само, як і Нюрнберзький статут, за винятком вставки «оголошеної або неоголошеної» перед словами «агресивної війни».

¹² Лорд Генкі, 162 Гансард, 19 травня 1949 року. Детальний звіт: Гері Басс, «Судовий процес у Токію: Друга світова війна і становлення сучасної Азії» (Knopf Publishing, 2023).

¹³ Загалом три судді не погодилися з рішенням більшості: Рьолінг (Нідерланди), суддя Радхабінод Пал (Індія) і суддя Анрі Бернар (Франція). Голова трибуналу Вільям Вебб (Австралія) додав окрему думку до прийнятого рішення.

¹⁴ *Jus ad bellum* слід відрізнити від *jus in bello* (правового режиму, що регулює ведення воєнних дій), оскільки міжнародний злочин, що тягне за собою індивідуальну відповідальність за злочин агресії, також пов'язаний з останнім, що розмиває межі між двома правовими режимами.

¹⁵ «Усі члени [Організації Об'єднаних Націй] утримуються у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і

невирішеним питання про те, які діяння прирівнюються до «застосування сили»¹⁶, але безспірним є те, що напад збройних сил¹⁷ однієї держави на іншу становить заборонене статтею 2 (4) застосування сили. Статут ООН визнає, що не кожне застосування збройної сили державою є неправомірним. Передбачаються два винятки із заборони: індивідуальна або колективна самооборона у відповідь на збройний напад, згідно зі статтею 51¹⁸, та випадки, коли Рада Безпеки санкціонує застосування військової сили відповідно до свого головного завдання щодо підтримання міжнародного миру і безпеки¹⁹. Щоб обійти презумпцію незаконності застосування сили, що міститься в статті 2 (4) Статуту, держави, які вдаються до військової сили, зазвичай стверджують, що їхні насильницькі дії підпадають під винятки із заборони застосування сили і тому є правомірними. Застосування збройної сили державою поза цими двома винятками є неправомірним застосуванням сили²⁰ і може становити акт агресії, як у випадку «збройного нападу» у значенні статті 51²¹.

Друга згадка про агресію в Статуті ООН міститься в статті 39, яка уповноважує Раду Безпеки санкціонувати застосування сили «для підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки». Таке уповноваження має ґрунтуватися на попередньому висновку щодо

будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй». Ця заборона є нормою міжнародного звичаєвого права.

¹⁶ Наприклад, чи може навмисне відведення вод міжнародної річки, що позбавляє внутрішньоконтинентальну державу засобів для існування, вважатися застосуванням сили? Не всі форми примусу або ворожих діянь втручання є застосуванням сили; Міжнародний Суд ООН постановив, що саме лише фінансування нерегулярних збройних сил, які беруть участь в операціях проти іншої держави, не досягає порогу застосування сили; *Військові та воєнізовані дії Нікарагуа та проти Нікарагуа* (Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки). Рішення від 27 червня 1986 року, звіт МС ООН 1986 року, 14, пункт 228.

¹⁷ Діяння, що кваліфікується як «застосування сили», не обмежується діяннями, вчиненими збройними силами, за умови, що це діяння може бути приписане державі відповідно до Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, Резолюція ГА ООН 56/83, 12 грудня 2001 року, додаток, стаття 2 (а).

¹⁸ Більшість держав дотримуються думки, що не всі випадки застосування сили є «збройним нападом» у значенні статті 51. МС ООН розрізняє «найтяжчі» форми застосування сили, а саме «збройні напади» та інші види застосування сили; *Нікарагуа*, див. вище примітку 16, пункт 191, *Нафтові платформи* (Ісламська Республіка Іран проти Сполучених Штатів Америки), рішення від 6 листопада 2003 року, звіт МС ООН 2003 року, 161, пункти 51 і 64. США — єдина держава, яка прямо стверджує, що не існує нормативної різниці між застосуванням сили і збройним нападом, що надає право на самооборону; Положення Міністерства оборони США, пункт 16.3.3.1.

¹⁹ Статут ООН 1945 року, статті 24, 39 і глава VII.

²⁰ Держави заявляли про інші винятки із заборони застосування сили, зокрема, гуманітарну інтервенцію, порятунок своїх громадян за кордоном, а також в контексті вторгнення в Ірак у 2003 році, реагування на володіння зброєю масового знищення. У рамках ГА ООН глави держав відкинули ці аргументи і підкреслили, що «відповідні положення Статуту ООН є достатніми для протидії всьому спектру загроз міжнародному миру і безпеці». Рішення ГА ООН 60/1, Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року, 24 жовтня 2005 року, пункт 79.

²¹ Уявлення про агресію як найбільш серйозну форму незаконного застосування сили формувалося поступово. Перші обговорення між державами з цього приводу свідчать про те, що «збройний напад» у значенні статті 51 становив агресію, але незначні «прикордонні інциденти» — ні; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v01/d224>. Так само, Пакт Ліги арабських держав, підписаний у 1945 році, прирівнював агресію до збройного нападу. Серія договорів ООН, том 70, 248, 254.

«існування будь-якої загрози миру, посягання на мир або акту агресії»²². Як і у випадку з агресією, ні «загроза миру», ні «посягання на мир» не отримали визначень, що надає максимальні межі розсуду Раді Безпеки. Тут ми б хотіли вказати на два спостереження. По-перше, Рада Безпеки загалом уникає визначення того, на підставі якої частини статті 39 вона діє, коли санкціонує застосування сили. Тим не менш, вона віддає перевагу державоцентричній рамці, яка розмежовує внутрішні і зовнішні дії держав²³, відповідно до принципів невтручання і суверенітету. Наслідком цього є те, що ідея «миру» (незалежно від того, чи йдеться про загрозу миру, чи про посягання на нього) обмежується вузьким та негативним тлумаченням, а саме фокусом на запобігання війні між державами. Такий підхід зумовлює наслідки для гендерної проблематики. Наприклад, держави, які підтримують систему гендерного апартеїду²⁴, не розглядаються як такі, що становлять загрозу або посягають на мир, доки порушення прав людини та насильство відбуваються всередині країни. По-друге, на практиці негнучка ієрархія, встановлена шляхом створення п'яти постійних членів з правом вето на рішення з непроцедурних питань, заважає Раді визначати, чи є дії конкретної держави агресією (або загрозою чи посяганням на мир). Ця неспроможність Ради означає, що окремі держави та їхні союзники, залежно від їхньої політичної позиції, самі вдаються до визначення силових дій інших держав як таких, що суперечать статті 2 (4) Статуту ООН або як законну самооборону відповідно до статті 51²⁵. У рідкісних випадках Рада Безпеки визнавала факт агресії, як у випадку атак расистських режимів Південної Родезії та Південної Африки на сусідні держави²⁶. Такі випадки були пов'язані з політичним остракізмом цих режимів на міжнародній арені у 1970-х і 80-х роках. Однак навіть у тих випадках Рада не санкціонувала застосування сили. З 1990 року

²² Згідно з протоколами Конференції в Сан-Франциско було вирішено «надати повні повноваження Раді визначати, які факти становлять загрозу миру, посягання на мир або злочин агресії, та нести повну відповідальність за це рішення» (Конференція Організації Об'єднаних Націй з питань міжнародної організації, том II, 17).

²³ Наприклад, спроби Польщі у квітні 1946 року закликати Раду Безпеки до дій проти «діяльності режиму Франко в Іспанії» були відхилені державами як питання, що належить до внутрішніх справ Іспанії. Підкомітет, створений Радою Безпеки, у червні 1946 року дійшов висновку, що «ніякого посягання на мир ще не відбулося. Жодного акту агресії не було доведено. Загрози миру не було встановлено», хоча ситуація могла поставити під загрозу підтримання миру і безпеки; «Іспанське питання», *Yearbook of the United Nations* за 1946-1947 роки, с. 345-351. Інші інституції не підтримують таке вузьке розуміння «загрози миру»; Доповідь Генерального секретаря ООН «На шляху до свободи: до розвитку, безпеки і прав людини для всіх», A/59/2005, пункт 78.

²⁴ Міжнародне право наразі ще не містить визначення поняття «гендерний апартеїд»; див. Каріма Беннун, «Міжнародне зобов'язання протидіяти гендерному апартеїду в Афганістані» 54 *Columbia Human Rights Law Review* [2022] 1.

²⁵ Наприклад, незважаючи на заклик Ірану до Ради Безпеки «рішуче засудити» незаконний збройний напад Ізраїлю на його консульство в Дамаску 1 квітня 2024 року, Рада не зробила цього; S/PV.9593, 02/04/2024. Згодом Іран виправдав своє власне застосування сили як самооборону. Для подальшого обговорення див. Крістін Грей, «Міжнародне право і застосування сили» (OUP, 4-та редакція, 2018) 21-8.

²⁶ «З 1973 по 1990 рік Рада Безпеки ухвалила тридцять чотири резолюції, в яких прямо посилалася на поняття «акт агресії». Переважно вони були спрямовані проти апартеїду в Південній Африці та «незаконного режиму в Південній Родезії»; дві стосувалися Ізраїлю, одна — Іраку, а в ще трьох агресора не було названо. Ніколас Страпацас, «Практика Ради Безпеки щодо поняття агресії», Клаус Кресс і Стефан Барріга, «Злочин агресії: Коментар» (CUP, 2016), 178.

Рада лише одного разу визнала факт актів агресії, але не санкціонувала застосування сили²⁷. Концепцію злочину агресії і наслідків за його скоєння, що впливають з неї, розробили інші органи, зокрема, Генеральна Асамблея (ГА), Комісія міжнародного права (КМП) і Міжнародний суд ООН (МС ООН).

1.2 Генеральна Асамблея, Комісія міжнародного права ООН, Міжнародний суд ООН та агресія

Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства

На виконання своїх зобов'язань щодо прогресивного розвитку міжнародного права Генеральна Асамблея ООН²⁸ схвалила Нюрнберзькі принципи — включно з індивідуальною кримінальною відповідальністю за міжнародні злочини — і доручила Комітету з прогресивного розвитку та кодифікації міжнародного права роботу над цим питанням²⁹. Після заснування Комісії міжнародного права (КМП) у 1947 році цей напрямок роботи було передано до її відання.³⁰ Проект Кодексу злочинів КМП 1954 року визнавав міжнародним злочином «будь-який акт агресії, зокрема використання владою держави збройних сил проти іншої держави», окрім випадків, коли такі дії підпадають під передбачені Статутом винятки із заборони на застосування сили. Сюди ж входила й загроза агресії³¹. У реаліях Холодної війни Генеральна Асамблея не мала змоги ухвалити поданий проект Кодексу. Після закінчення Холодної війни КМП відновила роботу над цим питанням і в проект Кодексу 1996 року³² внесла положення про індивідуальну відповідальність за злочин агресії, як зазначено в статті 16³³, «безвідносно до питань, що стосуються відповідальності держави згідно з міжнародним правом».

Визначення поняття агресії Генеральною Асамблеєю ООН

Крім того, через відсутність визначення агресії, Генеральна Асамблея у 1952 році створила Спеціальний комітет для вивчення різних форм агресії; зв'язку між агресією та підтриманням міжнародного миру і безпеки; проблем, спричинених її визначенням в межах міжнародного кримінального судочинства; а також впливу такого визначення на здійснення повноважень органами ООН³⁴. Міжнародні відносини в епоху Холодної війни

²⁷ Резолюція РБ ООН 667 від 16 вересня 1990 року кваліфікувала дії Іраку проти дипломатів та дипломатичних установ у Кувейті як «акти агресії». Рада не прийняла подібного рішення щодо вторгнення та окупації Кувейту в серпні 1990 року.

²⁸ Статут ООН, 1945, стаття 13.

²⁹ Резолюція ГА ООН 95 (I), 11 грудня 1946 року.

³⁰ Резолюція ГА ООН 174(II), 21 листопада 1947 року.

³¹ КМП, проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, статті 2 (1) і 2 (2).

³² Прийнята Комісією міжнародного права на її сорок восьмій сесії в 1996 році, 2 YBILC, 1996 року, частина друга.

³³ Там само, стаття 16: «Фізична особа, яка як керівник або організатор бере активну участь або віддає накази щодо планування, підготовки, розв'язування або здійснення злочину агресії, вчиненого державою, притягається до відповідальності за злочин агресії».

³⁴ Резолюція ГА ООН 688 (VII), 20 грудня 1952 року.

перешкождали прогресу в цій справі, і цей Комітет був замінений іншими Спеціальними комітетами³⁵, останній з яких завершив свою роботу в 1974 році, коли Генеральна Асамблея прийняла на основі консенсусу резолюцію 3314, до якої додавалося запропоноване «Визначення агресії»(ВА)³⁶.

Визначення агресії базується на міжнародних правових нормах, що регулюють міждержавні відносини. Воно ґрунтується на Статуті ООН і на розумінні агресії, викладеному в Декларації про невтручання 1965 року, згідно з якою «збройне втручання є синонімом агресії»³⁷ та Декларації про дружні відносини 1970 року³⁸, яка визнала акти агресії «несумісними з поняттям дружніх відносин між державами»³⁹. Декларація про дружні відносини підтверджує, що «агресивна війна є злочином проти миру, який тягне за собою відповідальність згідно з міжнародним правом», і що держави «зобов'язані утримуватися від пропаганди агресивних воєн»⁴⁰. Генеральна Асамблея вважала за необхідне надати визначення агресії через «умови, які склалися унаслідок появи усіх наявних видів зброї масового знищення, з можливою загрозою світового конфлікту та всіма його катастрофічними наслідками»⁴¹ і рекомендувала це визначення як орієнтир для Ради Безпеки.

У преамбулі ВА зазначається, що агресія є «найтяжчою і найнебезпечнішою формою неправомірного застосування сили». Ідея про те, що не всі незаконні застосування сили є агресією, підтверджується статтею 2, яка фактично не вважає агресією неправомірні застосування сили, які не досягають порогу «достатньої тяжкості». У статті 1 агресія визначається як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй». Це розпливчате формулювання розглядає агресію як акт, що принципово підриває численні цінності, які є основоположними для міжнародної системи, включно з (i) державним суверенітетом; (ii) міжнародним миром; і (iii) [людяністю] і правами людини⁴².

³⁵ Резолюція ГА ООН 895 (IX), 4 грудня 1954 року; Резолюція ГА ООН 1181 (XII), 29 листопада 1957 року; Резолюція ГА ООН 2330 (XXII), 18 грудня 1967 року.

³⁶ Резолюція ГА ООН 3314 (XXIX), 14 грудня 1974 року, Визначення поняття агресії.

³⁷ Резолюція ГА ООН 2131 (XX), 21 грудня 1965 року, Декларація про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав і захист їх незалежності та суверенітету.

³⁸ Щодо тлумачення та застосування Визначення агресії див. Додаток 1, Доповідь Спеціального комітету з питання визначення агресії, 11 березня - 12 квітня 1974 року, офіційні звіти Генеральної Асамблеї, A/9619.

³⁹ Фредерік Мерге, «Специфіка агресії як форми зла» SSRN, 28 березня 2012 року, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2546732.

⁴⁰ Резолюція ГА ООН 2625, 24 жовтня 1970 року, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй.

⁴¹ ВА, преамбула; про феміністичний активізм за роззброєння див. Луїза Арімацу, «Нові підходи до роззброєння: створення дорожньої карти для миру», (2021) 97 *International Law Studies* 833.

⁴² Мерге, вище, примітка 39.

Визначення наводить невичерпний перелік діянь, які становлять агресію і тягнуть за собою міжнародну відповідальність держав. Хоча його головна мета не стосується індивідуальної кримінальної відповідальності, у статті 5 (2) ВА визнає «агресивну війну» злочином проти міжнародного миру. Воно чітко встановлює, що не може бути жодного політичного, економічного, військового⁴³, або іншого виправдання агресії; іншими словами, мотив не має значення. Не можуть визнаватися правомірними жодні територіальні придбання чи інші переваги, отримані внаслідок агресії⁴⁴. Загроза застосування збройних сил не входить до визначення (на відміну від статті 2 (4) Статуту та проєкті Кодексу КМП 1954 року); таким чином, порушення заборони залежить від фактичного вчинення акту агресії. Тривалість цього акту/а не є визначальним, оскільки одиничне (перше) застосування збройної сили, бомбардування, вторгнення або військова окупація (хоч би якою тимчасовою вона не була) — все це може становити акт агресії.

Зобов'язання erga omnes

Ще до ухвалення резолюції ГА ООН 3314 Міжнародний суд ООН у справі *Barcelona Traction* вказав на додатковий аспект значущості заборони агресії для системи міжнародного права⁴⁵. У своєму тлумаченні норм Суд розмежував «зобов'язання держави перед міжнародною спільнотою в цілому і зобов'язанням, що виникають щодо іншої держави у сфері дипломатичного захисту», зазначивши, що «перші стосуються всіх держав. З огляду на важливість пов'язаних з цими зобов'язаннями прав, усі держави можуть вважатися такими, що мають правовий інтерес у їхньому захисті; вони є зобов'язаннями *erga omnes*». Серед прикладів таких зобов'язань у сучасному міжнародному праві, наведених Міжнародним Судом, була «заборона актів агресії»⁴⁶.

Статті КМП про відповідальність держави та jus cogens

Протягом багатьох десятиліть роботи над принципами відповідальності держав за вчинення міжнародного протиправного діяння КМП зіштовхнулася з складнощами у подальшому розмежуванні між «звичайними» (деліктними) міжнародними протиправними діяннями та більш серйозними діяннями, міжнародними злочинами держави, яскравим прикладом яких є агресія. Значна частина обґрунтування концепції злочину держави спиралася на ідею міжнародної солідарності, оскільки такі тяжкі правопорушення стосуються міжнародної спільноти в цілому. Одним з труднощів було визначення належного реагування на злочин держави, оскільки «немислимим є припущення, що держави могли б вважати, що таке порушення, яке однозначно кваліфікується як «злочин», тягне за собою лише ті наслідки, які зазвичай впливають з

⁴³ Це підкреслює різницю між *jus ad bellum* і *jus in bello* (МГП), в рамках якого військова необхідність визнається виправданням для дій, які в іншому випадку були б неправомірними.

⁴⁴ ВА, стаття 5 (3); див. також Декларація про дружні відносини, вище, примітка 40.

⁴⁵ У 2006 році Палата лордів, тодішній вищий суд Великої Британії, постановила, що злочин агресії є частиною звичаєвого міжнародного публічного права (*R v Jones* [2006] UKHL 16).

⁴⁶ *Справа Barcelona Traction Light and Power Company, Limited* (Бельгія проти Іспанії), рішення, 5 лютого 1970 року, звіт МС ООН 1970 року, 3, пункти 33-4.

міжнародно-протиправних діянь, що є набагато менш тяжкими, а саме право потерпілої сторони вимагати від правопорушника відшкодування за завдану шкоду»⁴⁷. Зрештою, у Статтях про відповідальність держав, прийнятих Генеральною Асамблеєю у 2001 році, не було жодного положення про злочини держави. Однак, спираючись на роботу над нормами *jus cogens* в рамках мандату КМП щодо права міжнародних договорів⁴⁸ і позицію МС ООН про зобов'язання *erga omnes* у справі *Barcelona Traction*, було передбачено положення про «тяжке порушення державою зобов'язання, що впливає з імперативної норми загального міжнародного права»⁴⁹. Оскільки імперативні норми впливають на міжнародну спільноту в цілому, вони мають наслідки для третіх держав; останні повинні співпрацювати для припинення будь-якого серйозного порушення правомірними засобами та не повинні «визнавати правомірною ситуацію, створену тяжким порушенням... або надавати допомогу чи сприяти продовженню такої ситуації»⁵⁰.

Два десятиліття потому КМП додатково дослідила питання природи та правових наслідків норм *jus cogens*. У своєму проєкті висновків щодо виявлення та правових наслідків імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*)⁵¹, вона надала невичерпний перелік норм, які раніше визначила як такі, що набули цього статусу⁵². Першою в цьому переліку є заборона агресії (не «акт агресії» чи «агресивна війна», а просто «агресія»). Серед інших норм *jus cogens* — право на самовизначення. Заборона застосування сили не включена до цього переліку, хоча вона часто наводиться як класичний приклад норми *jus cogens* і була визнана такою Міжнародним судом ООН⁵³ та самою КМП⁵⁴. Щодо наслідків тяжкого порушення, КМП підтвердила зобов'язання держав, викладені в Статтях про відповідальність держав: співпраця з метою припинення серйозного порушення та невизнання правомірності такого діяння⁵⁵. У рамках міжнародних організацій «зобов'язання співпрацювати накладає на членів такої міжнародної організації обов'язок діяти у межах повноважень на рівні цієї організації у спосіб, що призведе до припинення порушення імперативної норми загального міжнародного права (*jus cogens*)»⁵⁶. У своєму аналізі щодо зобов'язань держав КМП

⁴⁷ П'ята доповідь про відповідальність держав пана Роберто Аго, Спеціального доповідача про міжнародно-протиправне діяння держави та засади міжнародної відповідальності (продовження), A/CN.4/291 і Add.1 і 2 і Corr.1, 1976, пункт 145 і примітка. 230.

⁴⁸ Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року, статті 53, 64.

⁴⁹ Статті про відповідальність держав, вище, примітка 17, стаття 40. Порушення є тяжким, якщо воно «передбачає грубе або систематичне невиконання зобов'язання відповідальною державою».

⁵⁰ Там само, стаття 41.

⁵¹ Прийнятий КМП, 73-я сесія, 2022 року; 2 YBILC 2022, частина друга.

⁵² Там само, Висновок 23, Невичерпний перелік, Додаток.

⁵³ У справі *Нікарагуа* Міжнародний суд ООН «хоч і без безпосереднього схвалення концепції *jus cogens*, заявив, що і держави, і Комісія кваліфікують заборону застосування сили як норму *jus cogens*». Перша доповідь про норми *jus cogens* пана Діре Тладі, Спеціального доповідача, 68-а сесія КМП, 2016 року, A/CN.4/693.

⁵⁴ Коментар до статті 50 проєкту статей про право міжнародних договорів 1966 року, YBILC, том II, частина II, 247, A/6309/Rev.1.

⁵⁵ КМП, проєкт висновків щодо ідентифікації та правових наслідків імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*), з коментарями, U.N. Doc. A/77/10, 2022, Висновок 19.

⁵⁶ Там само, 75-76.

уточнила ще одну правову відмінність: агресія є неправомірним застосуванням сили і порушенням зобов'язання *erga omnes*, але її вчинення може кваліфікуватися як «нетяжке», так і «тяжке» порушення, якщо воно пов'язане з «грубим або систематичним невиконанням цього зобов'язання відповідальною державою»⁵⁷.

1.3 Агресія та МКС

У 1990-х роках в межах юрисдикції спеціальних Міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії (МКТЮ) та Руанди (МКТР) агресія не була визнана злочином, що тягне за собою індивідуальну відповідальність. Її було включено до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) як злочин у межах юрисдикції МКС, за умови подальшого схвалення його визначення державами-учасницями. Таке визначення вдалося прийняти на Конференції з перегляду Римського статуту в Кампалі в 2010 році, де Резолюція про злочин агресії була прийнята консенсусом⁵⁸. «Вперше в історії був прийнятий юридично зобов'язуючий документ, який визначив два ключові аспекти злочину агресії, а саме: індивідуальну та державну форми скоєння цього злочину»⁵⁹. Римський статут зобов'язав Суд встановлювати факт вчинення агресії державою до винесення рішень щодо індивідуальної кримінальної відповідальності, тобто зумовив цю другу форму відповідальності за агресію наявністю порушення державою норм *jus ad bellum*⁶⁰. Такий підхід контрастує з підходами до інших тяжких порушень міжнародного кримінального права, які вчиняються окремими особами, хоча часто діють як частина колективного утворення державного чи іншого характеру. Склад злочину агресії в Римському статуті становить загрозу для гендерно-орієнтованої держави оскільки він змінює фокус уваги на відповідальність держави, на відміну від інших міжнародних злочинів, які зосереджуються на індивідуальних суб'єктах, яких держава зобов'язана притягнути до відповідальності.

Римський статут визначає злочин агресії як «планування, підготовку, розв'язування або здійснення особою, яка має можливість фактично здійснювати контроль над політичними або військовими діями держави або керувати ними»⁶¹, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних

⁵⁷ Там само, Висновок 19 (1)(3). МС ООН висловив те саме міркування і вжив терміни «найбільш тяжкий» і «менш тяжкий»; *Нікарагуа*, вище, примітка 16, пункт 191; *Нафтові платформи*, вище, примітка 18, пункт 64.

⁵⁸ Резолюція RC/Res.6, 11 червня 2010 року.

⁵⁹ Ніколас Страпацас, «Практика Ради Безпеки щодо поняття агресії», Клаус Кресс і Стефан Барріга, «Злочин агресії: Коментар» (CUP, 2016), 178.

⁶⁰ Відповідальність держави також може виникати, якщо такі злочини будуть приписані їй відповідно до концепції подвійної відповідальності; див. вище, примітка 1. Незалежно від регулювання питання відповідальності держави, внутрішнє законодавство держав може передбачати індивідуальну кримінальну відповідальність за агресію.

⁶¹ Римський статут МКС 1998 року, стаття 25 (3) *bis*, містить таку ж умову: «Що стосується злочину агресії, то положення цієї статті застосовуються лише до осіб, які можуть фактично здійснювати контроль над політичними або військовими діями держави або керувати ними».

Націй»⁶². Введення кваліфікованої умови щодо «грубого» порушення підкреслює, що переслідуванню підлягатимуть лише найсерйозніші випадки застосування сили⁶³. Вимога щодо здійснення контролю захищає «рядового» солдата від переслідування за агресію⁶⁴ і за визначенням визнає лише державних суб'єктів (або тих, чії дії можуть бути приписані державі) такими, що підпадають під юрисдикцію МКС. Римський статут уточнює, що «акт агресії» в цьому визначенні означає «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй»⁶⁵. Перелік діянь, що становлять такий акт агресії, відповідає визначенню ГА ООН. Розслідування злочину агресії вимагає від прокурора «з'ясувати, чи Рада Безпеки кваліфікувала діяння відповідної держави як акт агресії»⁶⁶. Якщо Рада Безпеки здійснила таку кваліфікацію, прокурор може розпочати розслідування злочину агресії, але якщо такого визначення не було, то спочатку необхідно отримати дозвіл на розслідування від Відділу досудових розслідувань Суду. Оскільки з 1990 року Рада Безпеки не кваліфікувала жодне застосування сили державою актом агресії, ця друга процедура, ймовірно, буде застосовуватися до всіх майбутніх прокурорських розслідувань обвинувачення у злочині агресії.

Агресія згідно із сучасним міжнародним правом

Поняття агресії як міжнародного протиправного діяння і міжнародного злочину досі характеризується значною невизначеністю і неоднозначністю, як показує цей короткий огляд становлення цього поняття. Незважаючи на те, що у Кампалі у 2010 році було розроблено визначення злочину агресії та створена правова основа для переслідування МКС за цим злочином, у 2017 році його описували так: «злочин агресії тримається на волоссині посеред плеяди міжнародних злочинів»⁶⁷. До 2024 року ситуація змінилася, принаймні у плані риторики, і агресія посідає чільне місце у міжнародно-правовому дискурсі після визнання Генеральною Асамблеєю ООН агресії Російської Федерації проти України⁶⁸ та підтримці ідеї створення Спеціального трибуналу для переслідування за агресію проти України. Агресія також фігурувала в письмових та усних поданнях до Міжнародного суду в Консультативному висновку щодо окупованої палестинської

⁶² Римський статут МКС, стаття 8 *bis*, пункт 1.

⁶³ Бет Ван Шаак, «Поправки щодо агресії: точки консенсусу та розбіжностей» (2011) 105, Матеріали щорічних зборів (Американське товариство міжнародного права) 154.

⁶⁴ Виконавець злочину проти миру повинен бути «наділений владою формувати або впливати на політику, яка призводить до скоєння [злочину проти миру] або його продовження, що здійснюється шляхом сприяння, або перешкоджання, чи запобігання». *Справа Верховного командування, Судові процеси над воєнними злочинцями в Нюрнберзькому воєнному трибуналі відповідно до Закону № 10 Контрольної ради союзників, жовтень 1946 - квітень 1949 років, том XI, 488.*

⁶⁵ Римський статут МКС, стаття 8 *bis*, пункт 2.

⁶⁶ Римський статут МКС, стаття 15 *bis*, пункт 6.

⁶⁷ Фредерік Мегре, «Чим особливе зло агресії», Клаус Кресс і Штефан Барріга, «Злочин агресії: коментар» (CUP, 2016) 1398.

⁶⁸ Резолюція ГА ООН E-S/11/1, 18 березня 2022 року, Агресія проти України: пункт 2. «Найрішучіше засуджує агресію Російської Федерації проти України на порушення пункту 4 статті 2 Статуту».

території як міжнародно-протиправне діяння з боку Ізраїлю⁶⁹, що тягне за собою міжнародну кримінальну відповідальність⁷⁰.

Агресія описується як «діяння, що здійснюється за певних обставин і призводить до певних наслідків»⁷¹. Гендер має значення для всіх трьох складових: діяння, обставин і наслідків. Однак у всіх визначеннях агресії згідно з міжнародним правом гендер відсутній, як і в дискурсі щодо збройного насильства в Україні, на окупованій палестинській території та в інших країнах (наприклад, у Ємені та Судані), за винятком обмеженого контексту сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, яке переважно трактується як таке, що вчиняється проти жінок та дівчат. Наслідком цього є те, що всі форми насильства, зокрема міждержавне, вважаються гендерно-нейтральними. У наступному розділі ми розглянемо міжнародно-правове поняття агресії через гендерну призму, з акцентом на конфліктах в Україні та на окупованій палестинській території, і детально проаналізуємо, як гендерна оптика може вплинути на наше розуміння агресії, її наслідків та стратегій запобігання.

2. Агресія в міжнародному праві через гендерну призму: приклади Росії та Ізраїлю

Поточне застосування збройної сили Росією та Ізраїлем є явними прикладами агресії, у яких можна виокремити гендерно-зумовлені елементи. У випадку Ізраїлю існує кілька правових аргументів, які дозволяють кваліфікувати застосування сили Ізраїлем проти Палестини як агресію⁷². По-перше, сила, що застосовується для встановлення й утримання окупації Палестини, бере початок із неправомірного застосування сили Ізраїлем у 1967 році⁷³. По-друге, анексія території Ізраїлем є неправомірним застосуванням сили, що кваліфікується як агресія⁷⁴. По-третє, позбавлення палестинців права на самовизначення,

⁶⁹ Подання містили твердження, зміст яких варіювався: від того, що окупація є незаконною *per se*, коли вона є наслідком агресії, та/або до того, що анексія *de fact/de jure* є актом агресії. Наприклад, *Правові наслідки, що виникають у зв'язку з політикою та діями Ізраїлю на окупованій палестинській території, включно із Східним Єрусалимом* (Запит про надання консультативного висновку), Резолюція ГА ООН 77/247, 30 грудня 2022 року, 25 жовтня 2023 року, Письмова заява Палестини, пункт 2.39; Письмова заява Белізу, 25 липня 2023 року, пункти 32-34 та 44; Письмова заява Болівії, пункти 11-18; Письмова заява Гамбії, пункти 1.18-1.19; Письмова заява Південної Африки, пункти 137 з посиланням на доповідь Спеціального доповідача з питання про ситуацію з правами людини на палестинських територіях, окупованих з 1967 року, A/77/356, 21 вересня 2022 року.

⁷⁰ Там само, письмова заява Белізу, 25 липня 2023 року, пункт 89.

⁷¹ Нікола Гайдін, «*Actus Reus* злочину агресії», 34 *Leiden JIL* (2021) 489, 504.

⁷² У статті 1 ВА чітко зазначається, що визначення терміну «держава» вжито «безвідносно щодо питань, що стосуються визнання держав чи її членства в Організації Об'єднаних Націй». Як держава-окупант, Ізраїль позбавлений правової можливості посылатися на самооборону щодо дій, які впливають з режиму окупації.

⁷³ Про нинішнє різноманіття та протилежності у позиціях держав, а також різні міркування, висловлені дослідниками міжнародного права з того часу, див. Джон Квіглі, «Шестиденна війна – 1967», Том Руйс та Олівер Кортен (ред.) «Застосування сили в міжнародному праві: підхід, заснований на конкретних прикладах» (OUP, 2018) 131-142.

⁷⁴ У статті 3 (а) ВА зазначено, що «будь-яка анексія території іншої держави або її частини із застосуванням сили» кваліфікується як акт агресії. *Правові наслідки політик та дій Ізраїлю на окупованій палестинській території*, консультативний висновок, 2024 звіт МС, 19 липня 2024 року, де Суд підтверджує, що здобуття території за допомогою сили є неправомірним.

імперативної норми міжнародного права, здійснене шляхом незаконної окупації, є агресією⁷⁵. По-четверте, встановлення і подальше продовження неправомірної блокади Гази з 2009 року кваліфікується як акт агресії з боку Ізраїлю⁷⁶.

Гендерний аналіз не є простим завданням, оскільки сторони конфлікту часто свідомо використовують гендерну риторику для досягнення протилежних цілей, наприклад, як елемент пропаганди для мобілізації підтримки своїх дій, що супроводжується приниженням та зневажанням інших сторін, або для легітимізації застосування сили, яке інакше могло б трактуватися як агресія. Вражає схоже використання сторонами конфліктів гендерної риторики та гендерних образів для зміцнення своєї легітимності, а також щоб здаватися сильними та рішучими (ці атрибути традиційно сприймаються як маскулінні) — та у запобіганні діям, які можуть бути витлумачені як фемінні, що ускладнює розгляд ситуації та процес визначення відповідальності⁷⁷. Незважаючи на визначення агресії, дане Генеральною Асамблеєю ООН (і повторно закріплене в Римському статуті), визначення державами застосування насильства як міжнародного протиправного діяння/злочину агресії зумовлене політичним дискурсом, а не правовим⁷⁸.

2.1. Обставини

Беззаперечним є той факт, що жодному акту насильства, незалежно від того, вчинений він державою чи недержавним суб'єктом, не можна запобігти без розуміння контексту, в якому він виник. Ще в 1946 році суддя Пал в Міжнародному воєнному трибуналі для Далекого Сходу підкреслив, що оцінка агресії залежить від контексту; він дотримувався думки, що насильницькі дії, вчинені Японією в Азії, неможливо розглядати поза контекстом насильницьких дій, скоєних європейськими колонізаторами. У своєму цілком справедливому засудженні звірств, вчинених ХАМАС та іншими озброєними групами 7

⁷⁵ Спеціальний доповідач з питань прав людини на палестинській території, окупованій з 1967 року, прес-конференція УВКПЛ, 16 вересня 2024 року <https://webtv.un.org/en/asset/k1m/k1mk1uaclx>.

⁷⁶ ВА, стаття 3 (с) та висновки різних міжнародних органів, включно з Міжнародним комітетом Червоного Хреста, задокументовані у *Доповіді міжнародної місії зі встановлення фактів для розслідування порушень міжнародного права внаслідок ізраїльських нападів на флотилію суден, що перевозили гуманітарну допомогу*, A/HRC/15/21, 27 вересня 2010 року, розділ II.

⁷⁷ Гіларі Чарлзворт, «Жінки та гендер у вторгненні до Гази», Раймонд Гайта «Газа: право, мораль і політика» (UWA Publishing, 2010), с. 127, про операцію «Литий свинець» у 2008-2009 роках.

⁷⁸ Наприклад, можна порівняти заяву представника Сирії під час дебатів на 11-й надзвичайній сесії ГА ООН після російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року про те, що «проект [резолюції] явно представляє упереджене ставлення, засноване на політичній пропаганді, підкріпленій політичним тиском, і є інструментом тиску та політичного шантажу» із заяв Сполучених Штатів: «Усі, хто присвятив себе благородній місії цієї Організації, сьогодні закликають Росію припинити її неспровоковану, невинуватую і неприпустиму війну і дотримуватися суверенітету і територіальної цілісності України» A/ES-11/PV.5, 2 березня 2022 року. Резолюція ГА ООН ES-11/1 від 2 березня 2022 року була прийнята 141 голосом «за», 5 «проти» і 35 «утрималися». Держави, які проголосували «за», не висловлювали ніяких тверджень щодо питання агресії. Пор.: «Хоча Рада Безпеки наділена Статутом повноваженнями надавати кваліфікацію акту агресії, вона не діє в якості судового органу при здійсненні цієї кваліфікації. Вона може дійти висновку про факт агресії. Однак значно частіше Рада Безпека не здійснює таку кваліфікацію у зв'язку з політичними, а не правовими причинами» *Нікарагуа*, вище, примітка 16, суддя Швобель, окрема думка, пункт 60.

жовтня 2023 року, Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш також зазначив для своєї аудиторії, що насильство було скоєне не у вакуумі, очевидно посилаючись на тривалу історію витіснення палестинців Ізраїлем та військової окупації палестинських територій. Проте без врахування ієрархічних структур, які породжують і самі формуються під впливом історичних наративів, неможливо надати повне історичне пояснення жодному факту насильства. Гендер є одним із елементів цих структур, і він перетинається з такими чинниками як раса, націоналізм, соціальний клас, мілітаризм та інші. Перелік актів агресії, що міститься у визначенні ГА, не є вичерпним⁷⁹, і кожен випадок має «бути розглянутий у світлі всіх обставин кожного конкретної ситуації»⁸⁰. Такий підхід сприяє контекстуальному аналізу агресії як «форми підкорення та пригноблення населення»⁸¹, і не як окремо взяту воєнну операцію, а радше як систематичні діяння, що можуть тривати багато років.

Передумови агресії

Акт агресії не виникає в політико-соціальному вакуумі, а є типовим проявом гендерно-забарвленого, мілітаризованого націоналізму, що культивується та закріплюється державою-агресором. Агресія залежить від нормалізації мілітаризму в соціально-політичній структурі держави-агресора, включно на рівні формування політичних рішень. Гендерні ієрархії є основою мілітаризму і допомагають вибудовувати мілітаризовані структури та інституції, як на державному, так і на приватному рівнях; формувати ідентичності для узаконення відносин, заснованих на гендерній ієрархії; інтегрувати мілітаризм у політичні, економічні, соціальні та культурні відносини і дискурси; а також раціоналізувати ірраціональне⁸², а саме, колективне насильство, включно з незаконним застосуванням сили, що і є агресією.

Як і будь-яке застосування державою збройної сили, агресія є колективним діянням, що передбачає співпрацю (і часто нерозривний зв'язок) між виконавчою гілкою влади (за підтримки або без підтримки законодавчої гілки) та вищим керівництвом збройних сил держави. Гендерні норми, ідентичності та атрибути, такі як сила, незалежність, рішучість – традиційно сприймаються як маскулітні, слугують не лише інструментом єднання посадовців у виконавчій владі та військових структурах, але й механізмом формування та інтеграції спільних цінностей, цілей та відповідних засобів для їх досягнення, в тому числі насильницьким шляхом та з готовністю діяти поза законом у разі необхідності⁸³. Логіка мілітаризованого націоналізму ґрунтується на концептуалізації «іншого» як ворога, який становить безпосередню екзистенційну загрозу і вимагає перерозподілу ресурсів на воєнні витрати для протидії цій загрозі. Такі наративи спираються на гендерно-забарвлену концепцію держави як «захисника», разом із продукуванням мілітаризованих атрибутів

⁷⁹ Резолюція ГА ООН, 3314, стаття 4.

⁸⁰ Там само, преамбула.

⁸¹ Мегре, вище, примітка 39.

⁸² Керол Кон, «Стать і смерть у раціональному світі фахівців з безпеки та оборони», 12 *Signs* (1987) 687.

⁸³ Згідно з цією логікою можна призупиняти дію чинного права та встановлювати нові правові норми.

маскулінності та фемінності⁸⁴, які підтримують водночас і націоналістичні проекти та мілітаризацію, зокрема через інституцію військової служби⁸⁵.

Гендерна складова завжди була невід'ємною для агресії. Зрештою, склади «злочинів проти миру», що криміналізували агресивну війну, були сформовані в контексті токсичної мілітаризованої маскулінності, яка була притаманна державам Осі під час Другої світової війни. Вони також звеличували силу (маскулінність) тоталітарної держави проти слабкості (фемінності) ліберальних демократій: наприклад, «японські екстремісти відзначали прийняття пакту Осі як відмову від чужих, нав'язаних азійським народам західними демократичними державами індивідуалізму, лібералізму і демократії на користь мужнього японського тоталітаризму»⁸⁶. Президент Росії Володимир Путін уособлює концепт «сильного чоловіка», який утверджує авторитарне правління⁸⁷. Його токсична маскулінність проявляється в промовах, де жінки ледь згадуються, окрім як такі, що потребують захисту (члени ЛГБТКІ+ спільноти згадуються ще рідше)⁸⁸, та у підтримці показових демонстрацій і підкреслено фемінних прихильниць його війни. Його гегемонна маскулінність і авторитаризм перетинаються з та живлять расизм, гомофобію і трансфобію — чинники, що також проявлялися в агресивній політиці держав Осі під час Другої світової війни. Парадоксальним є той факт, що Путін став заручником власних токсичних гендерних наративів, хоча він і не є унікальним у цьому плані.⁸⁹

Домінування гендерних інтерпретацій, які перетинаються з іншими вимірами дискримінації, такими як расова, не є винятково прерогативою держав-агресорів, а притаманне всім державам. Це втілюється в явних подвійних стандартах Заходу, який засуджує російську агресію в Україні, але толерує і навіть підтримує⁹⁰ гендерно-зумовлене насильство Ізраїлю на окупованій палестинській території. Готовність прийняти «прогресивний, демократичний Ізраїль» на противагу «примітивному, варварському ХАМАС», що ототожнюється з усім палестинським народом, підкріплюється уявленнями про становище жінок у цих двох суспільствах: підлегле становище жінок в ісламі та

⁸⁴ Шляхом ототожнення військової служби з феміністичною емансипацією і навіть гламуризацією такої служби, можна приховати справжню мету застосування збройної сили, включно з випадками, що кваліфікуються як агресія; <https://nuhahassan.medium.com/the-romanticisation-of-israel-defense-forces-female-soldiers-e058cf36537a>. Звернення президента Олександра Лукашенка до білоруського народу та Національних зборів, 31 березня 2023 року: «Кожен, хто називає себе чоловіком, повинен хоча б навчитися тримати зброю, щоб мати можливість захистити все, що йому дорого».

⁸⁵ Див. цитований матеріал про «гендерний націоналізм»: у спільній монографії Брама Де Смета та Іхнтека Хванта «Націоналізм, маскулінність та тіло» за редакцією Тар'ї Вяйрюнен, Свати Парашар, Еліз Ферон, Каті Челії *Routledge Handbook of Feminist Peace Research* (2021).

⁸⁶ Гарі Басс, *Суд в Токіо*, вище, примітка 12, 393.

⁸⁷ Роберт Каган, «Силовики завдають удару у відповідь», аналітична записка, Brookings (березень 2019).

⁸⁸ Петр Кратохвіл і Міла О'Салліван, «Війна, не схожа на інші: вторгнення Росії в Україну як війна гендерних норм», 32 *European Security* (2023) 347.

⁸⁹ Луїза Арімацу і Крістін Чінкін, «Війна, право і патріархат», блоги Лондонської школи економіки, 5 квітня 2022 року; <https://blogs.lse.ac.uk/wps/2022/04/05/war-law-and-patriarchy/>.

⁹⁰ *Звинувачення у порушенні певних міжнародних зобов'язань щодо окупованої палестинської території* (Нікарагуа проти Німеччини) Міжнародний суд ООН, заява про тимчасові заходи, 1 березня 2024 року та стенографічний звіт 8 квітня 2024 року.

обмеження їхніх прав через такі практики, як носіння паранджі та вбивства в ім'я (чоловічої) честі, протиставляються участі ізраїльських жінок у громадському житті, наприклад, їх служба в Збройних силах Ізраїлю (ЦАГАЛЬ)⁹¹. Таке зображення спотворює багатогранні реалії життя палестинських жінок, зокрема їхній активний спротив окупації, а також ситуацію, у якій перебувають ізраїльські жінки, які також зазнають дискримінації, сексуального та домашнього насильства і домагань у різних сферах життя, в тому числі в ЦАГАЛЬ⁹².

Гендерні виправдання агресії

Агресія порушує міжнародний правовий порядок, що сформувався після 1945 року, а іноді тягне за собою заперечення міжнародно-правових норм, усталених у ще більш ранні періоди.⁹³ Держави-агресори зазвичай виправдовують використання сили шляхом розширеного тлумачення права, стверджуючи, що існують додаткові винятки із заборони застосування сили, або що дії, які виходять за межі чинного права, є необхідними та легітимними з огляду на виняткові та/або унікальні обставини, з якими вони зіткнулися. Наративи винятковості використовуються для обґрунтування недостатності або неприйнятності чинних правових норм, що підриває верховенство міжнародного права. Гендерні норми неодмінно присутні у формулюванні таких аргументів для виправдання застосування збройної сили.

Як в Україні, так і в Палестині гендерні наративи доповнюють висвітлення і виправдання відповідних позицій учасників конфлікту. Наприклад, щонайменше з 2010 року Росія заявляє про свою рішучість підтримувати так звані «традиційні сімейні цінності»⁹⁴, заперечуючи гендерну рівність, гендерне розмаїття та гомосексуальність. Її війна проти України є проявом цієї мети, оскільки вона «заявляється як боротьба за так звані традиційні цінності, за смислові інтерпретації понять гендеру, сексуальності, фемінності та маскулінності, а також за «природне» місце жінки». Таким чином, війна «має не лише імпліцитне гендерне забарвлення, але ставить гендер на чільне місце у відкритому протистоянні»⁹⁵. Твердження Росії про те, що вона пропонує «альтернативу занепадницькій моралі Заходу», є повторюваною фразою для виправдання застосування

⁹¹ Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛФДЖ) висловив занепокоєння тим, що, незважаючи на представництво жінок в ЦАГАЛЬ, рівень сексуального насильства збільшився; Комітет КЛФДЖ, Заключні зауваження щодо 6-ї періодичної доповіді Ізраїлю, CEDAW/C/ISR/CO/6, 17 листопада 2017 року.

⁹² Комітет КЛФДЖ, заключні зауваження до 6-ї періодичної доповіді Ізраїлю, CEDAW/C/ISR/CO/6, 17 листопада 2017 року.

⁹³ Наприклад, збройний напад Ізраїлю на консульство Ірану в Дамаску 1 квітня 2024 року становить порушення Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року про недоторканність дипломатичного персоналу та приміщень місії, а також норм міжнародного звичаєвого права. Як напад Ізраїлю на консульство, так і застосування сили Іраном у відповідь можуть «класифікуватися як міжнародний злочин агресії, скоєний відповідальними цивільними і військовими керівниками» <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/04/israel-and-iran-must-de-escalate-conflict-protect-human-rights-warn-un>.

⁹⁴ У схожий спосіб чоловіки, які вчиняють домашнє насильство, прагнуть зберегти патріархальний устрій сім'ї.

⁹⁵ Петро Кратохвіл і Міла О'Салліван, «Війна, не схожа на інші», вище, примітка 88.

сили, а Україна «розглядається як ключовий лакмусовий папірець успіху російського проєкту альтернативної сучасності»⁹⁶. У цьому контексті Росія прагне дестабілізувати згуртованість і єдність на європейському континенті, граючи на «гендерних питаннях у рамках ведення гібридної війни»⁹⁷.

Путін вдався до гендерної проблематики як до додаткового виправдання агресії в Україні, зображуючи жінок на сході України як жертв, які потребують захисту з боку Росії⁹⁸. Прецедент такої тактики можна виокремити у подібній репрезентації США жінок в Афганістані у 2001 році як таких, що потребують порятунку від Талібану⁹⁹. Представивши афганських жінок як «беззахисних жертв утиску талібів», США та їхні партнери по коаліції змогли «зобразити себе героїчними маскулінними воїнами», без огляду на зміцнення образу афганських жінок як «простих уособлень безпорадності... у становищі абсолютної неповноцінності та залежності»¹⁰⁰. Кон'юнктурність та цинізм такої позиції було викрито під час виведення американських військ у 2021 році, коли вони знехтували небезпеками, що постали перед афганськими жінками та членами ЛГБТК+ спільноти. Це сприяло поверненню талібів до влади в Афганістані.

Ізраїль акцентував увагу на сексуальному насильстві, вчиненому під час нападів 7 жовтня, щоб посилити підтримку і делегітимізувати критику мети знищення ХАМАС¹⁰¹. Хоча ми засуджуємо будь-яке гендерно-зумовлене насильство, ці приклади уособлюють нехтування інтересами та долею тих, кого Ізраїль нібито має захищати, шляхом інструменталізації та експлуатації гендерної проблематики, особливо прав жінок, для виправдання насильства з боку держави та легітимізації військових дій, які завжди призводять до насильства над жінками. Ізраїльські речники використовували гендерні образи як інструмент, особливо перед американською аудиторією, щоб представити тверді і непоступливі наміри своєї держави («маскулінний» образ) і водночас вдавалися до образу жертви історії та безперервної агресії (які традиційно сприймаються як фемінні), а отже, гідних подальшої військової та дипломатичної підтримки:

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Тематичний аналіз Національного центру глобального здоров'я та медицини НЦГЗМ, «Використання гендерної оптики в конфлікті в Україні», 1 вересня 2023 року.

⁹⁸ Наприклад, «Президент Російської Федерації заявив, *inter alia*, що це рішення [про офіційне визнання Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки як незалежних держав] було прийняте з огляду на тривалі атаки проти мешканців Донбасу та «вбивства цивільних осіб, блокаду, жорстоке поводження з людьми, зокрема дітьми, жінками та людьми похилого віку». *Звинувачення в геноциді згідно із Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього* (Україна проти Російської Федерації: 32 держави вступили у справу як третя сторона), попередні заперечення, 2 лютого 2024 року, звіт МС ООН 2024 року, пункт 30.

⁹⁹ Саймон Честерман, «Гуманітарна інтервенція і Афганістан», Дженніфер Велш, «Гуманітарна інтервенція і міжнародні відносини» (OUP, 2003) 163.

¹⁰⁰ Томас Грегорі, «Порятунок афганських жінок: гендер, суб'єктність та політика осмисленого сприйняття», докторська дисертація, Манчестерський університет, 2012.

¹⁰¹ Така критика спрямована на феміністок та звинувачує їх у подвійних стандартах: «Я кажу жіночим правозахисним організаціям: ви чули про згвалтування ізраїльських жінок, жажливі звірства, сексуальні каліцтва — де ж ви, чорт забирай, коли ви потрібні?» цитата Нетаньяху, наведена Азаде Моавені в її статті «Що вони зробили з нашими жінками», 46 (9) *London Review of Books*, 9 травня 2024 року.

«[Американські євреї] також потребують «ізраїльського героя», який виступив би в ролі соціальної та емоційної компенсації для суспільства, в якому євреї зазвичай не сприймаються як втілення якостей жорсткого мужнього борця. Таким чином, ізраїльтяни надають американському єврею подвійний суперечливий образ — мужнього супермена і потенційної жертви Голокосту — обидва компоненти якого далекі від реальності»¹⁰².

Цей коментар ілюструє реакцію Ізраїлю на атаки 7 жовтня 2023 року: постійна вразливість жертв нападів і необхідність мужньої, непохитної реакції. Безпрецедентний рівень насильства в Газі, що дедалі більше поширюється на Західному березі річки Йордан, у Східному Єрусалимі і в ширшому регіоні, є яскраво гендерно-забарвленою тактикою Ізраїлю, спрямованим на утвердження своєї маскулітності та мілітаризованого домінування, що було підірвано його нездатністю захистити своє населення 7 жовтня 2023 року. Відмовившись відвідати Вашингтон після утримання США від голосування в Раді Безпеки, що уможливило прийняття резолюції 2728¹⁰³, Нетаньяху, ймовірно, дійшов до думки, що він демонструє силу: «Високопоставлене джерело... стверджує: «Конфронтація зі Сполученими Штатами не послаблює Ізраїль; вона демонструє силу. Світ, і особливо наші вороги, бачать, що Ізраїль знає, як протистояти будь-якому тиску, навіть ціною конфронтації з нашим найбільшим другом»¹⁰⁴.

2.2 Акти агресії крізь призму гендеру

Визначення агресії у статті 3, яка містить невичерпний перелік актів агресії (також закріплений у статті 8 *bis* Римського статуту), надає перевагу явним проявам насильства, про що свідчить використання таких термінів, як «вторгнення», «напад», «бомбардування», «застосування будь-якої зброї» та «озброєні банди, групи, нерегулярні формування або найманці... [задля] здійснення актів збройного насильства». Наслідком сприйняття агресії переважно, якщо не виключно, крізь цю призму є те, що за відсутності явного насильства певний акт агресії ризикує бути кваліфікованим неправильно. Гендерний аналіз підкреслює необхідність розуміння агресії як такої, що ґрунтується на реальному досвіді насильства, а не обмежується яскравими проявами останнього та його продовження після першого епізоду застосування сили. Гендерна перспектива дозволяє розпізнати агресію через зосередження уваги на ієрархічних структурах, у яких проявляється «влада над кимось», що є квінтесенцією акту агресії, замість заціклення міжнародного права на яскравих проявах насильства і на територіальних питаннях¹⁰⁵.

Явне насильство проти пережитого насильства

¹⁰² Боаз Еврон, цитуючи Панкай Мішр, «Шоа після Гази», 46 (6) *London Review of Books*, 21 березня 2024 року, 5.

¹⁰³ Резолюція РБ ООН 2728, 25 березня 2024 року.

¹⁰⁴ Times of Israel, колонка Девіда Горовіца, 25 березня 2024 року.

¹⁰⁵ Крістін Чінкін, «Від явного до повсякденного: міжнародне право, насильство та порядок денний щодо жінок, миру та безпеки», British Academy 2021.

Акти агресії завжди є гендерно-зумовленими вчинками, спрямованими на нав'язування та/або закріплення ієрархічних відносин домінування та підкорення «ворога»/«іншого» засобами збройного насильства. Хоча міжнародне право встановлює поріг, який таке насильство має перетнути, перш ніж воно буде визнане агресією, це не означає, що насильницькі діяння держави-агресора повинні і надалі залишатися за цим порогом. Іншими словами, агресію слід розуміти як тривалий акт, що продовжується до тих пір, поки держава-агресор здатна підтримувати домінуючу позицію над «ворогом» завдяки своїй здатності застосовувати збройне насильство на рівні збройного нападу в обраний нею час. Ця складова агресії особливо релевантна щодо військової окупації.

Визначення агресії ГА ООН включає «будь-яку воєнну окупацію, хоч би якою тимчасовою вона не була, в результаті такого вторгнення чи нападу, або будь-яку анексію території іншої держави або її частини шляхом застосування сили»¹⁰⁶. Визначення агресії розглядає окупацію як презумптивно неправомірну, якщо вона є наслідком порушення норм *jus ad bellum* та актом агресії, окрім випадків її санкціонування Радою Безпеки¹⁰⁷. Проте ні в Україні, ні на окупованій палестинській території діяння відповідно Росії чи Ізраїлю не були визначені Радою Безпеки як такі, що становлять агресію¹⁰⁸. ГА засудила «найрішучішим чином агресію Російської Федерації»¹⁰⁹ у відповідь на вторгнення 24 лютого 2022 року і подальшу повномасштабну війну, але не зробила цього у 2014 році, коли Росія анексувала Крим¹¹⁰ і окупувала частини Східної України. Наступні резолюції засуджували порушення прав людини, вчинені на окупованих територіях, що за замовчуванням відволікає увагу від правового режиму *ad bellum*¹¹¹. Гендерна оптика зміщує фокус на те, як збройне насильство насаджує та підтримує гендерні ієрархії у здійсненні влади над окупованим населенням, а отже дозволяє уникнути притаманного міжнародному праву фрагментованого аналізу. Це дає змогу визнавати агресією фактичну окупацію, одночасно фіксуючи гендерну динаміку окупації, яка порушує як міжнародні права людини, так і гуманітарне право¹¹².

¹⁰⁶ Преамбула ВА нагадує, що «заборонено посягати на територію держави шляхом здійснення військової окупації, навіть тимчасового характеру».

¹⁰⁷ Правомірне застосування сили з метою самооборони може перерости у неправомірне і кваліфікуватиметься як акт агресії, коли вимоги щодо необхідності та/або пропорційності більше не дотримані. Це також стосується ситуацій, коли держава відкликає свою згоду на присутність іноземних військ на своїй території, як це чітко визначено в статті 3 (е) Визначення агресії; *Справа щодо воєнних дій на території Конго* (Демократична Республіка Конго проти Уганди) від 19 грудня 2005 року, звіт МС ООН 2005, пункти 51-52 і 345. Застосування сили перестає бути правомірною з моменту, коли термін дії мандату Ради Безпеки на її застосування спливає, або коли діяння збройних сил, санкціонованих Радою Безпеки, перевищує рамки наданого мандату, що, ймовірно, можна було спостерігати у Лівії в 2011 році; Міка Зенко, «Велика брехня про Лівію», *Foreign Policy*, 22 березня 2016 року.

¹⁰⁸ Обговорення в Раді Безпеки щодо втручання Росії в Україну в 2014 році зосередилися на питанні згоди, водночас окремі держави не дійшли до висновку щодо факту «явний акт агресії» на українській території; S/PV.6125, 3 березня 2014 року.

¹⁰⁹ Резолюція ГА ООН ES-11/1, 2 березня 2022 року, «Агресія проти України», ОП 2.

¹¹⁰ Резолюція ГА ООН 68/262, 27 березня 2014 року, «Територіальна цілісність України».

¹¹¹ Наприклад, Резолюція ГА ООН 71/205, 19 грудня 2016 року.

¹¹² Фіоннуала Д. Ні Аолайн, «Гендерні аспекти окупації», 45 (2) *Yale Journal of International Law* (2020) 338.

Можна провести важливу аналогію між гендерно-зумовленим насильством, залякуванням і жорстоким поводженням щодо осіб неросійської етнічної приналежності, які живуть під російським контролем та військовою владою, і довготривалим домашнім насильством¹¹³. В обох сценаріях гнобителю контролює всі аспекти життя тих, над ким домінує, включно з їхнім пересуванням, контактами, витратами і навіть вибором їжі; ізолює їх від спільників/друзів; дегуманізує їх; і позбавляє їх будь-якої можливості досягнення гармонійного або інклюзивного майбутнього. Гендерно-зумовлені ієрархічні відносини влади підтримуються через безкарність правопорушників та їхню здатність, незалежно від її реалізації, завдавати значного свавільного насильства.

Аналогія також актуальна для здійснення Ізраїлем постійної мілітаризованої влади над палестинцями на окупованій палестинській території з 1967 року. Агресія проявляється у гендерно-зумовленій формі і супроводжується гендерно-зумовленими наслідками, які можна спостерігати на контрольно-пропускних пунктах, у системі дозволів, будівництві поселень, у виселенні з житла, нічних рейдах до будинків, затриманнях, включно з жорстоким поводженням під час затримання, контролем за пересуванням, в умовах проживання та безпекою палестинців з негайними матеріальними та довготривалими психологічними наслідками для жінок та їхніх дітей¹¹⁴. Ізраїльські закони роз'єднали сім'ї та громади. Насильство в рамках тривалої окупації неодноразово набувало крайніх або явних форм (і тоді привертало увагу міжнародної спільноти), як це сталося після атак ХАМАС 7 жовтня 2023 року. Насильство, вчинене Ізраїлем у відповідь, було засуджене Генеральною Асамблеєю¹¹⁵, хоча і не як агресія, і було виправдане давніми союзниками Ізраїлю як таке, що ґрунтується на праві на самооборону¹¹⁶. Це останнє твердження представляється переконливим через зосередження на «виході» Ізраїлю з Гази у 2005 році і домінуванні міжнародного гуманітарного права як застосовного правового режиму замість норм *jus ad bellum*. Така позиція приховує той факт, що саме здатність гнобителя чинити свавільне насильство на власний розсуд є основною ознакою окупації як агресії¹¹⁷. Реальний досвід повсякденного гендерного насильства (чи то в окупації, чи то в сім'ї) вказує на ієрархічні відносини влади.

Масштаби насильства в Газі (2023-2024) досягли такого рівня, що посилення насильства з боку поселенців на Західному березі річки Йордан, яке підбурюється, підкріплюється і здійснюється спільно з ізраїльськими органами влади, здебільшого залишається поза

¹¹³ Показово, що Росія декриміналізувала домашнє насильство у 2017 році.

¹¹⁴ «Палестинські жінки в умовах тривалої ізраїльської окупації: гендерні наслідки насильства, вчиненого в окупації», спільне подання до Робочої групи Універсального періодичного огляду, 29-а сесія, січень 2018 року.

¹¹⁵ Резолюція ГА ООН ES-10/21, 27 жовтня 2023 року: «засуджуючи всі акти насильства проти палестинських та ізраїльських цивільних осіб».

¹¹⁶ Як окупаційна держава Ізраїль не може посилатися на самооборону в значенні статті 51 Статуту ООН щодо застосування сили на окупованій території.

¹¹⁷ Права людини в Палестині та на інших окупованих арабських територіях, Доповідь Місії ООН зі встановлення фактів щодо конфлікту в Газі («Доповідь Голдстоуна») A/HRC/12/48, 25 вересня 2009 року.

фокусом, окрім випадків резонансних проявів насильства, що підкреслює схожість з проявами домашнього насильства¹¹⁸. Повсякденне насильство на окупованій палестинській території не кваліфікується як агресія, незважаючи на те, що його витокami і підґрунтям є військова окупація. Як держава-колонізатор, Ізраїль спирається на стратегії домінування, які глибоко структуровані гендерними владними ієрархіями, притаманними для колоніальних (патріархальних) суспільств, щоб: «зробити життя палестинців нестерпним і нежиттєздатним, і відповідно, унеможливити опір»¹¹⁹. Окупація, як і колоніалізм, відображає зв'язок між публічним і приватним насильством у національних системах, де останнє толерується як таке, що живить патріархальні структури влади. Подібним чином, окупаційна влада значною мірою користується перевагами членства де-юре і де-факто в міжнародній спільноті — статусом, в якому Палестині відмовляють США, Ізраїль та їхні союзники¹²⁰. Це змушує пригадати історичний досвід патріархальних держав, які опиралися закріпленню де-юре і де-факто рівності жінок і чоловіків.

Коли після довгих років примусу та контролю жертва відповідає насильством, провокуючи ще жорсткіше насильство з боку кривдника, останній може так само стверджувати, що діє з метою самозахисту. Лише нещодавно, наприклад, у Великій Британії, система правосуддя, в якій домінують чоловіки, дозволила подати апеляцію для перегляду тяжкості кваліфікації умисного вбивства у справі, в якій жертва тривалої форми насильства повернула собі суб'єктність і вбила свого кривдника¹²¹. Здійснення контролю над людиною, що забезпечується примусом, відтепер було законодавчо визнаною формою насильства¹²².

Визначення агресії, закріплене в резолюціях Генеральної Асамблеї та Римському статуті, передбачає напад на збройні сили іншої держави, а не на її цивільне населення. Такий підхід зміщує фокус уваги на збройні сили, які переважно складаються з чоловіків, на протизвагу цивільному населенню, у якому жінки становлять значну частку, а також живить мілітаризм і уявлення про необхідність воєнних дій для національної безпеки. Прийняття гендерного розуміння агресії дозволило б включати в кваліфікацію напади на цивільне

¹¹⁸ У лютому 2024 року Велика Британія запровадила санкції щодо чотирьох ізраїльських поселенців після «безпрецедентного рівня насильства з боку екстремістських поселенців на Західному березі річки Йордан за останній рік», прес-реліз Міністерства закордонних справ і в справах Співдружності, 12 лютого 2024 року. Попри те, що така реакція є схвальною, санкції проти окремих поселенців відвертають увагу від питання відповідальності держави. США, Франція, Австралія, Канада та Японія також запровадили подібні обмежені санкції щодо окремих поселенців, хоча кожна з цих держав чинить опір запровадженню санкцій проти ізраїльських посадовців, незважаючи на те, що дії поселенців відображають національну політику.

¹¹⁹ Девід Ллойд: «Ми віримо, що Палестина - це феміністичне питання». 4 feminists@law (2014)

¹²⁰ Обговорення в Раді Безпеки щодо заяви Палестини про членство в ООН, S/PV.9609 та проект резолюції S/2024/312, на який США наклали вето, 18 квітня 2024 року.

¹²¹ Правосуддя для жінок, справа Саллі Челлен на сайті <https://www.justiceforwomen.org.uk/sally-challen-appeal>.

¹²² Закон про тяжкі злочини 2015 року (Великобританія), розділ 76, передбачає склад злочину контролю над людиною, що забезпечується примусом, коли між правопорушником та жертвою існує особистий зв'язок. Схожий особистий зв'язок також існує між окупантом та окупованими народами.

населення; воно також охоплювало б акти збройного насильства з ймовірним непропорційним впливом на цивільне населення.

Гендерно-зумовлені наслідки агресії

Агресія створює умови, за яких посилюються соціально-зумовлена дискримінація, насамперед за національною ознакою. Вона підвищує ймовірність вчинення тяжких міжнародних злочинів за цими ж ознаками. Злочини проти людяності проявляються в різних формах насильства, що вчиняються проти різних категорій людей вздовж наявних векторів гноблення та дискримінації, включно з ознаками статі, раси та класової приналежності. Цінність гендерного аналізу полягає в можливості дослідити формування ідентичностей, норм, діяльності і систем переконань через призму гендеру, а також те, як гендер перетинається з іншими осями ідентичності, що у свою чергу загострює ризики певних форм насильства для різних груп, особливо у воєнний час. Як аналітичний інструмент гендерна оптика дає важливе розуміння того, чому і яким чином відбуваються масові звірства¹²³. Наприклад, гендерно-зумовлене уявлення, що чоловіки призовного віку є носіями зброї, а отже, становлять загрозу, часто підвищує ризики нападів і вбивств для чоловіків і хлопців, як можна було спостерігати в Сребрениці в 1995 році. Чоловіки та хлопці також частіше піддаються затриманню та катуванням¹²⁴, як це відбувається на окупованій палестинській території¹²⁵ та в Україні.¹²⁶ Напади на чоловіків і хлопців тягнуть за собою гендерні наслідки для жінок і дівчат, роблячи останніх вразливими до різних форм гендерного насильства в умовах конфлікту, таких як примусові шлюби і торгівля людьми.

Жінки здебільшого залишаються невидимими під час війни (як у ролі осіб, наділених владою приймати рішення, так і жінки-комбатанти), що має особливо явні гендерні наслідки. Жінки та діти, чия цивільна роль презюмується, втрачають життя, а також потерпають внаслідок поранень та вимушеного переміщення, незважаючи на поширення заяв про те, що ці категорії будуть захищені¹²⁷. Цілеспрямовані обстріли цивільних об'єктів також мають гендерні наслідки, зокрема ті, що пов'язані з ролями жінок в соціальній

¹²³ Поняття «звірства» тут вживаються як категорія, що включає геноцид злочини проти людяності та воєнні злочини.

¹²⁴ Див. звіт Незалежної міжнародної комісії з розслідування ситуації у Сирійській Арабській Республіці: «Я втратив свою гідність: Сексуальне та гендерне насильство в Сирійській Арабській Республіці», U.N. Index: A/HRC/37/CRP.3, 8 березня 2018 року для докладного аналізу цього процесу.

¹²⁵ З 7 жовтня 2023 року зросла кількість випадків свавільного затримання палестинських жінок в Ізраїлі, що супроводжуються повідомленнями про численні форми сексуального насильства; УВКПЛ, «Ізраїль/окуповані палестинські території: експерти ООН приголомшені повідомленнями про порушення прав людини палестинських жінок і дівчат», 19 лютого 2024 року.

¹²⁶ УВКПЛ, Затримання цивільних осіб у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, 27 червня 2023 року.

¹²⁷ «Ті самі принципи Конвенції [КЛФДЖ], що захищають жінок і дівчат, опиняються під загрозою в ситуації, коли в секторі Гази матері були змушені поховати щонайменше 7 729 дітей за останні чотири місяці, а 5 500 жінок не знають, чи зможуть вони безпечно народити своїх дітей протягом наступного місяця», заява Комітету КЛФДЖ, 16 лютого 2024 року.

сфері, наприклад, у медичних та освітніх закладах. Статистичні дані з Гази свідчать про значний вплив агресії на репродуктивні права, материнське та дитяче здоров'я, а також наводять цифри про 300-відсоткове збільшення кількості викиднів в результаті ізраїльських атак з відповідними наслідками для психологічного і фізичного здоров'я та добробуту громади¹²⁸. Незважаючи на численні факти негативного впливу війни в Газі на жінок і дітей, не було зроблено узгоджених спроб захистити або врятувати їх від ізраїльської агресії, а лише висувалися вимоги про припинення вогню і надання гуманітарної допомоги¹²⁹.

Поширення сексуального та гендерно-зумовленого насильства проти цивільного населення як тактики та стратегії війни, спрямованої на приниження та тероризування цивільного населення, є додатковим аспектом гендерно-зумовленої агресії, який є наймовірно розповсюдженим в Україні¹³⁰. Сексуальне насильство застосовується проти чоловіків і хлопців в Україні та на окупованій палестинській території, щоб принизити та фемінізувати їх, підірвати їхню соціальний статус як захисників своєї території та своїх родин, а отже, вразити їхню маскуліність. Публічне роздягання, що супроводжується примусовим шиккуванням в ряд посягає на їхню людську гідність.

Хоча політики й лідери громадської думки починають усвідомлювати необхідність застосування гендерного підходу для розробки адекватних заходів реагування на масові звірства — від охорони здоров'я і реабілітації до фінансової і соціальної підтримки та механізмів правосуддя — гендерним питанням все ще приділяється недостатньо уваги при розробці законодавства і політик, спрямованих на запобігання вчиненню таких злочинів.

Агресія не обмежується очевидними насильницькими діями. Перетворення конфлікту на комп'ютерну гру демонструє силу, що лежить в основі агресії, наприклад, ізраїльські солдати, дислоковані в Газі, веселяться навколо зруйнованих будівель і сміються, порпаючись, торкаючись та демонструючи білизну палестинських жінок, які були змушені залишити свої помешкання, зникли безвісти, були покалічені або вбиті. Ось цитата з доповіді про військове насильство в Газі під час операції «Литий свинець» у 2008 році:

¹²⁸ Марія Сантільян, «Поza полем бою: як гендерно-зумовлене насильство в конфлікті Ізраїлю проти Гази є кризою репродуктивних прав», 8 березня 2024 року; про непропорційні наслідки насильства в Газі для жінок і дітей див.: УВКПЛ, «Хвиля насильства проти жінок і дітей у Газі є неприйнятною: Експерти ООН», 6 травня 2024 року.

¹²⁹ «Нездатність мобілізувати осуд порушень, які зводять нанівець заходи із захисту породіллі у зруйнованих лікарнях ;... і прийняття викиднів як неминучого наслідку рішень атакувати густонаселені цивільні райони (і, таким чином, є елементом навмисного завдання шкоди цивільному населенню), холоднокровно вказує на те, що захист материнства є незначним або й відсутнім пріоритетом для держав, які наразі беруть участь у бойових діях». Фіоннуала Д. Ні Аолайн, «Зона тиші: насильство проти матерів в Газі та за її межами», *Just Security*, 21 лютого 2024 року.

¹³⁰ ООН Жінки і турбота, *Короткий гендерний аналіз ситуації в Україні*, 4 травня 2022 року; також див. <https://www.ejiltalk.org/sexual-and-gender-based-violence-against-women-in-the-russia-ukraine-conflict/> Мелані О'Брайен.

«Таке відчуття, що почався сезон полювання... іноді це нагадує мені гру на PlayStation. Чуєш радісні вигуки у командному пункті після того, як бачиш на екранах, що ракета влучила в ціль, наче це футбольний матч»¹³¹.

Ця аналогія нагадує нам, що для багатьох людей полювання — це акт агресії, пов'язаний із надмірним насильством над беззбройними тваринами, а також з жорстокістю та приниженням. Заклик ставитися до палестинців як до тварин не є випадковим¹³².

Агресивні слова та комунікація використовуються стратегічно, як перед фізичним застосуванням агресії, так і після нього. У національних цілях проєктуються та експлуатуються різні наративи та образи як власних громадян, так і жінок ворожої держави: в якості жертв, як матері, як виховательки наступного покоління, як борчині, як воїни, як лідерки громади, як захисниці національної спадщини та інші. Відповідно, гендерні стереотипи процвітають під час війни. Наприклад, російська пропаганда про війну проти України використовує гендерну риторику та образи, описуючи Україну та чільних державних діячів як повій¹³³ або як агресорів, що порушують гендерні норми¹³⁴. Така агресивна комунікація може сприяти внутрішній підтримці застосування сили, а також приниженню та зневазі цивільного населення у ворожій державі, конструюючи таким чином середовище, сприятливе для сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Пропаганда слугує підбурюванню до вчинення агресивних діянь окремими людьми в ширших рамках актів агресії, що вчиняються державами. Міжнародне право безпосередньо не криміналізує підбурювання до агресії¹³⁵; однак право прав людини забороняє «будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства»¹³⁶. Пропаганда війни також заборонена¹³⁷. Але цей зв'язок між використанням гендерних образів як пропаганди війни та підбурюванням до агресії залишається поза увагою.

Україна також вдалася до гендерних тропів задля підтримки своєї оборони проти російської агресії: «Якщо існує феміністичний спосіб ведення війни, Україна хоче усім повідомити, що саме так вона веде свою боротьбу проти Росії»¹³⁸. Однак загальна картина більш неоднозначна: чоловіків-бійців закликають захищати країну; «захист сім'ї та громади асоціюється з характеристикою «правильного чоловіка», а чоловіки, які не бажають воювати, часто зазнають глузувань та осуду». Також це тягне за собою обмеження на

¹³¹ Зі статті в Ha'aretz, цитованої Гіларі Чарлзворт, вище, примітка 77.

¹³² Йоав Галлант, міністр оборони Ізраїлю, «Ми боремося з тваринами у людській подобі»; *Застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього в секторі Газа* (Південна Африка проти Ізраїлю), ухвала суду від 26 січня 2024 року, звіт МС ООН 2024, пункт 52.

¹³³ Егле Е. Мураускайте, «Російські жінки в умовах війни проти України», Foreign Policy Research Institute, 26 березня 2024 року.

¹³⁴ Тематичний аналіз НЦГЗМ, див. вище примітку 97.

¹³⁵ Як і підбурювання до геноциду; Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року, стаття III (с); Римський статут, стаття 25 (3) (е).

¹³⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 16 грудня 1966 року, стаття 20 (2).

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Тематичний аналіз НЦГЗМ, див. вище, примітка 97.

свободу пересування чоловіків, оскільки їм, а також транс-жінкам заборонено виїжджати з країни. Жінок вже давно приймають в українське військо, але лише віднедавна — на бойові професії. Українські військовослужбовиці «досі стикаються з перешкодами у своїй роботі — від скептицизму щодо їхніх здібностей, перешкод у просуванні по службі і до труднощів з базовими, але ключовими питаннями, такими як пристосована форма та бронезилети. Жінки-військові також наражаються на ризик сексуального насильства». У розпал війни український уряд ухвалив новий Національний план дій з питань жінок, миру і безпеки, який включає в себе пріоритетне вирішення проблеми становища жінок у секторах оборони і безпеки¹³⁹. Гендер стратегічно використовується українською розвідкою. Наприклад, вони користуються застосунками для знайомств для з'ясування місцезнаходження російських військ, збору розвідувальної інформації та поширення контр-нарративів про вторгнення¹⁴⁰. Українцями використовують тропи материнства, телефонуючи «матерям російських солдатів і просячи їх приїхати в Україну, щоб забрати своїх синів»¹⁴¹. Президент Володимир Зеленський також вдався до цього гендерного тропу, закликаючи російських матерів «Перевірте, де ваш син. І якщо у вас з'являється хоч найменша підозра, що вашого сина можуть відправити воювати проти України, дійте негайно. Не віддавайте свого сина на смерть або в полон»¹⁴². Він також звернувся до російських матерів з іншим закликом — порушити російське замовчування про воєнні злочини і звірства, скоєні їхніми синами: «Я хочу, щоб кожна мати кожного російського солдата побачила тіла загиблих людей в Бучі, Ірпені, Гостомелі»¹⁴³.

3. Наслідки

3.1. Зобов'язання держави-агресора

Агресія становить грубе порушення міжнародного права і, як така, покладає зобов'язання на державу-агресора. Відповідно до статті 2 (4) Статуту ООН, держави-агресори зобов'язані припинити свої протиправні діяння та надати запевнення і гарантії неповторення¹⁴⁴. Це зобов'язання залишається в силі протягом усього періоду здійснення агресії і вимагає від держави-агресора негайного, повного та остаточного припинення акту агресії. Територія, окупована внаслідок агресії, має бути повернута, а *status quo ex ante*, що

¹³⁹ Крістін Чінкін та Оксана Потапова, «ЖІНКИ, МИР ТА БЕЗПЕКА: національні плани дій у Великій Британії та Україні», аналітична записка, Дослідницька група з питань конфлікту та громадянського суспільства, 15 березня 2023 року.

¹⁴⁰ Тематичний аналіз НЦГЗМ, див. вище, примітка 97.

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Звернення Президента України до російських матерів: "Перевірте, де ваш син", 12 березня 2022 року за посиланням <https://www.president.gov.ua/news/sogodni-kozhen-zdobuvaye-ukrayini-slavu-na-svoyemu-miscizve-73501>.

¹⁴³ Звернення Президента України від 3 квітня 2022 року за посиланням

<https://www.president.gov.ua/videos/chas-zrobiti-vse-shob-voyenni-zlochini-rosijskih-vijskovih-s-2273>.

¹⁴⁴ Статті про відповідальність держав, вище, примітка 17, стаття 30; *Правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території*, Консультативний висновок, 9 липня 2004 року, звіт МС ООН 2004, 136, пункт 150: «Зобов'язання держави, відповідальної за міжнародно-протиправне діяння, припинити це діяння є усталеним у загальному міжнародному праві».

існував до агресії, має бути відновлений. Другим ключовим зобов'язанням, що впливає з порушення, є зобов'язання здійснити повне відшкодування шкоди¹⁴⁵. Комітет з прав людини стверджує, що «держави-учасниці, які беруть участь в актах агресії... що призводять до позбавлення життя, ipso facto порушують статтю 6 Пакту»¹⁴⁶ і, відповідно, повинні відшкодувати збитки родинам жертв. Таке відшкодування повинно бути не просто інструментом покарання, а бути спрямоване на виправлення ситуації і, таким чином усунути першопричини агресії, включно з системами гендерних норм, які сприяли нормалізації націоналізму та мілітаризму, створивши токсичне середовище, в якому агресія стала раціональним прагненням.

3.2. Зобов'язання третіх держав

Агресія завжди породжує зобов'язання третіх держав, оскільки кожне тяжке порушення імперативної норми загального міжнародного права має такі наслідки, незалежно від того, кодифікована ця норма чи ні¹⁴⁷. У випадку агресії зобов'язання третіх держав включають позитивний обов'язок співпрацювати з метою припинення акту агресії законними засобами; не визнавати жодної ситуації, що виникла внаслідок агресії; і не надавати допомогу або сприяти акту агресії¹⁴⁸. Держави прагнуть виконувати свої обов'язки шляхом таких засобів як прийняття резолюцій, які засуджують неправомірне застосування сили, заклики до припинення такого насильства, зокрема через мирне врегулювання спорів, з акцентом на дотриманні міжнародного права, створення незалежних органів зі встановлення фактів та схвалення зобов'язань щодо забезпечення гуманітарного доступу до територій, де виникає потреба у допомозі. Держави також використовують наявні міжнародні судові механізми, такі як Міжнародний суд ООН¹⁴⁹ та Міжнародний кримінальний суд¹⁵⁰ задля спроби покласти край агресії. Хоча рішення

¹⁴⁵ Статті про відповідальність держав, вище, примітка 17, стаття 31.

¹⁴⁶ Загальний коментар № 36, стаття 6: право на життя, CCPR/C/GC/36, 3 вересня 2019 року, пункт 70.

¹⁴⁷ Статті про відповідальність держав, вище, примітка 17, статті 40 і 41. МС ООН пояснив, що деякі зобов'язання третіх держав впливають не лише з договірних зобов'язань, але й із загальних принципів права, які втілюються у конкретних міжнародно-правових договорах, наприклад, зобов'язання «дотримуватися і забезпечувати дотримання» Женевських конвенцій; *Ймовірні порушення певних міжнародних зобов'язань щодо окупованої палестинської території* (Нікарагуа проти Німеччини), рішення від 30 квітня 2024 року, звіт МС ООН 2024, пункт 23; Міжнародний Суд раніше оголосив ці принципи «непорушними принципами звичаєвого міжнародного права»; *Правомірність погрози або застосування ядерної зброї*, Консультативний висновок, 8 липня 1996 року, звіт МС ООН 1996 року, 226, пункт 79.

¹⁴⁸ Статті про відповідальність держав, вище примітка 17, стаття 41 (2); це положення відображає норму звичаєвого міжнародного права і, таким чином, є обов'язковим для всіх держав.

¹⁴⁹ Наприклад, *Демократична Республіка Конго проти Уганди*, вище, примітка 107; *Правові наслідки будівництва стіни*, вище, примітка 144; *Правові наслідки, що впливають з політики та дій Ізраїлю на окупованій палестинській території*, 19 липня 2024 року, звіт МС ООН 2024; *Звинувачення у скоєнні злочину геноциду відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього* (Україна проти Російської Федерації: втручання 32 держав). Тимчасові заходи, постанова від 16 березня 2022 року, звіт МС ООН 2022 року, 211; Попередні заперечення, 2 лютого 2024 року, звіт МС ООН 2024 року.

¹⁵⁰ Звернення до МКС щодо ситуації в палестинській державі, подане Південною Африкою, Бангладешем, Болівією, Коморськими островами, Джибуті, 17 листопада 2023 року. Хоча агресія не зазначена в переліку, звернення стосується «всіх питань, пов'язаних з ізраїльським режимом поселень» та «незаконним

Міжнародного суду ООН є обов'язковими лише для держав-учасниць конкретної справи, рішення Суду щодо зобов'язань держав згідно з договірним чи звичаєвим міжнародним правом повідомляють усі держави про їхні правові зобов'язання, яких вони повинні дотримуватися¹⁵¹. Органи з прав людини та спеціальні процедури Ради ООН з прав людини також закликають держави до співпраці з метою припинення насильства.

Треті держави несуть правове зобов'язання не визнавати окупацію або анексію території через застосування сили¹⁵², що є типовою метою міждержавної агресії. Серед прикладів можна навести дії Іраку в 1990 році¹⁵³, Росії з 2014 року та Ізраїлю з 1967 року¹⁵⁴. Анексія із застосуванням сили сама по собі є актом агресії, як і окупація, яка характеризується встановленням «навмисно загарбницького, сегрегаційного і репресивного режиму», що супроводжується незаконним застосуванням сили¹⁵⁵. Зобов'язання не¹⁵⁶ визнавати анексію території означає, що треті держави повинні утримуватися від будь-яких дій, які закріплюють владу держави-агресора на анексованій території. Такі дії включають, зокрема, вступ у договірні відносини з державою-агресором, що допомагає легітимізувати

привласненням і знищенням майна, включно із землею та спорудами, а також природними ресурсами», і таким чином звертається до термінології міжнародної кримінальної відповідальності та відповідальності за протиправне діяння держави, а саме агресії, передбаченої у ВА, стаття 3 (а).

¹⁵¹ Рішення у справі «Ймовірні порушення певних міжнародних зобов'язань щодо окупованої палестинської території (Нікарагуа проти Німеччини)» від 30 квітня 2024 року, пункти 23-24.

¹⁵² Декларація про дружні відносини, вище, примітка 40; ця заборона застосовується незалежно від питання правомірності застосування сили.

¹⁵³ Резолюція РБ ООН 662 від 9 серпня 1990 року постановила, що анексія Кувейту Іраком «незалежно від форми і приводу не має правової сили і вважається недійсною».

¹⁵⁴ Резолюція ГА ООН 42/22 від 18 листопада 1987 року про утвердження принципу утримання від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах, пункт 10; Декларація про дружні відносини, вище, примітка 40; резолюція РБ ООН 2234 від 23 грудня 2016 року підтвердила, що створення Ізраїлем поселень на ОПТ «не має правової сили і є грубим порушенням міжнародного права», і підкреслила обов'язок невизнання анексії території силою; резолюція ГА ООН 77/126, 12 грудня 2022 року закликає всі держави, «згідно з їхніми зобов'язаннями відповідно до міжнародного права та відповідних резолюцій, не визнавати і не надавати допомогу чи сприяти ситуації, породженої заходами, які є неправомірними згідно з міжнародним правом, включно з тими, що спрямовані на подальшу анексію в [ОПТ]»; резолюція ГА ООН ES-11/4, 12 жовтня 2022 року, «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй», «Закликає всі держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй не визнавати будь-яку зміну Російською Федерацією статусу Донецької, Херсонської, Луганської або Запорізької областей України та будь-якої їх частини та утримуватися від будь-яких дій або домовленостей, які можуть бути витлумачені як визнання зміни статусу»; S/PV.9138, 27 вересня 2022 року, заяви держав-членів Ради Безпеки про відмову визнавати результати «референдумів» у Донецькій, Луганській, Херсонській та Запорізькій областях у вересні 2022 року де-факто анексією Російською Федерацією.

¹⁵⁵ Доповідь Спеціального доповідача щодо ситуації з правами людини на палестинських територіях, окупованих з 1967 року, 21 вересня 2022 року, A/77/356, пункти 71-72.

¹⁵⁶ Наприклад, Янош Алленбах-Амманн, «Західна Сахара: Суд ЄС анулює торговельні та риболовні угоди з Марокко», 29 вересня 2021 року. Західна Сахара окупована Марокко з 1975 року; див. *Західна Сахара*, Консультативний висновок, 16 жовтня 1975 року, звіт МС ООН 1975 року, 12.

анексію¹⁵⁷; створення дипломатичних представництв на анексованій території¹⁵⁸; або встановлення економічних та інші відносин, які увічнюють і закріплюють анексію¹⁵⁹. Окрім обов'язку не визнавати захоплення території силою, держави зобов'язані не надавати допомогу або сприяти державі-агресору, що допоможе здійсненню, розгортанню або продовженню акту агресії¹⁶⁰. Коли третя держава надає дозвіл агресору використовувати свою територію проти іншої держави, це також кваліфікується як акт агресії, що ми спостерігаємо на прикладі надання допомоги та сприяння російській агресії з боку Білорусі¹⁶¹. Крім того, надання зброї державі-агресору, що уможливорює здійснення агресії або продовження неправомірної ситуації, що виникла внаслідок агресії, також є порушенням міжнародного права¹⁶². Відповідно до спільної статті 1, держави-учасниці Женевських конвенцій зобов'язані забезпечувати, щоб сторони збройного конфлікту (незалежно від того, чи вважається сторона агресором) дотримувалися своїх зобов'язань згідно з міжнародним гуманітарним правом. Вони також повинні вживати заходів для притягнення до відповідальності осіб, які, як стверджується, вчинили тяжкі порушення¹⁶³. Держави-учасниці Римського статуту зобов'язані в повній мірі співпрацювати з Судом¹⁶⁴ і виконувати запити Суду, зокрема ті, що стосуються затримання і передачі осіб під юрисдикцію Суду у зв'язку з будь-яким передбаченим Римським статутом злочином, включно зі злочином агресії.

Треті держави також зобов'язані забезпечити повну інтеграцію гендерних аспектів у розробку та реалізацію постконфліктних «мирних» угод, що передбачено порядком

¹⁵⁷ *Правові наслідки для держав триваючої присутності Південної Африки в Намібії (Південно-Західна Африка) всупереч Резолюції Ради Безпеки 276 (1970)*, Консультативний висновок, звіт МС ООН 1971 року, 56, пункт 122.

¹⁵⁸ Наприклад, рішення адміністрації Трампа перенести посольство США в Єрусалим викликало величезний резонанс у світі; резолюція РБ ООН 1060 від 18 грудня 2017 року (підтримана 14 державами) була заветована США; S/PV.8139.

¹⁵⁹ Наприклад, предмет Угоди про рибальство між ЄС та Марокко стосується рибних запасів біля берегів Західної Сахари; Угода оспорювалася у численних судових розглядах в ЄС, включно з рішенням Суду ЄС у 2018 році, який визнав її неправомірною. Сторони здійснили безліч спроб підтвердити правомірність угоди, і остаточне рішення очікується у 2024 році; Western Sahara Resource Watch. «Доповідь: Співпраця між ЄС і Марокко у сфері рибальства є можливою завдяки неправомірній окупації», 8 березня 2024 року.

¹⁶⁰ Статті про відповідальність держав, наведені вище, примітка 17, стаття 16 стосується допомоги та сприяння у вчиненні міжнародно-протиправного діяння, такого як агресія; стаття 40 розглядає ситуації, що виникають внаслідок тяжкого порушення імперативної норми, тобто діяння «пост-фактум».

¹⁶¹ ВА, стаття 3 (f); резолюція ГА ООН ES-11/1, 2 березня 2022 року, Агресія проти України, пункт 10: «Засуджує участь Білорусі в цьому неправомірному застосуванні сили проти України і закликає Білорусь дотримуватися своїх міжнародних зобов'язань».

¹⁶² Хоча Договір про торгівлю озброєнням 2013 року не забороняє експорт озброєння до держав, які діють всупереч статті 2 (4) Статуту ООН або здійснюють агресію, оскільки агресія є тяжким порушенням міжнародного права, надання зброї третьою державою все ж буде прирівнюватися до співучасті та пособництва держави-агресора.

¹⁶³ Наприклад, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, стаття 146.

¹⁶⁴ Римський статут, стаття 86.

денним Ради Безпеки щодо жінок, миру та безпеки¹⁶⁵. Це зобов'язання також охоплює репараційні заходи спрямовані на досягнення гендерно-чутливого правосуддя, при цьому ці заходи мають бути спрямовані на виправлення ситуації¹⁶⁶ і також повинні ліквідувати гендерні, расові, класові ієрархічні структури, які сприяли закріпленню умов, що призвели до агресії¹⁶⁷.

Серед зобов'язань третіх держав є також ті, що впливають з членства в міжнародних організаціях, таких як ООН, хоча останні мають свої власні окремі та конкретні зобов'язання, розроблені відповідно до проекту статей КМП про відповідальність міжнародних організацій¹⁶⁸. Стаття 42 конкретизує зобов'язання міжнародних організацій у випадку тяжкого порушення зобов'язань державами, включно із агресією. Подібно до зобов'язань, визначених для третіх держав, на міжнародні організації також покладається обов'язок співпраці з метою припинення будь-якого тяжкого порушення правомірними засобами¹⁶⁹ і не легітимізувати ситуації, що є наслідком тяжкого порушення, а також не надавати допомогу або сприяти такій ситуації.

4. Висновки: запобігання агресії

Запобігання агресії не є настільки складним і проблемним завданням, як це подають держави. Парадоксально, але саме підготовка до війни і її ведення є набагато складнішими і більш затратним на ресурси, оскільки вимагають створення і координації мілітаризованих структур та установ (державних і приватних), а також нормалізації мілітаризму в політичній, економічній, соціальній і культурній сферах. Політичні та військові очільники протягом всієї історії використовували гендерні норми, які здатні пов'язати ці процеси воєдино, щоб: нормалізувати підготовку до війни; виправдати застосування збройної сили (наступальної і оборонної, правомірної і неправомірної); і, власне, ведення війни. Мілітаризація нормалізується в суспільних структурах і культурі завдяки численним і здебільшого неоспорюваним припущенням: що держава найкраще здатна ідентифікувати загрози, захистити від них; що застосування збройної сили є остаточним засобом вирішення міждержавних протиріч; що застосування колективного насильства є раціональним; що ієрархічні відносини необхідні для ефективних дій; що держава без збройних сил є наївною і безвідповідальною (фемінною); що володіння та використання зброї необхідні для гарантування безпеки та миру; що на війні ті, хто має жіноче начало, потребують збройного захисту; і що будь-який чоловік, який відмовляється

¹⁶⁵ Наприклад, резолюція РБ ООН 1325, пункт 8, що закликає всі держави «при укладанні та виконанні мирних угод враховувати гендерний аспект».

¹⁶⁶ Щодо репарацій «спрямованих на виправлення ситуації» див. Спеціальний доповідач з питань насильства щодо жінок, репараційні заходи для жінок, які зазнали насильства, A/HRC/14/22, 23 квітня 2010 року; Рут Рубіо-Марин (ред.), *Гендерний аспект репарацій* (CUP, 2009).

¹⁶⁷ Луїза Арімацу та Крістін Чінкін, *Гендерний мир через міжнародне право* (Bloomsbury Publishing 2024), розділ 18, Репарації, спрямовані на виправлення ситуації, та гендерний мир.

¹⁶⁸ Проекти статей про відповідальність міжнародних організацій, 2 YBILC, 2011, частина друга.

¹⁶⁹ *Правові наслідки будівництва стіни*, вище, примітка 144, пункти 159. 159. *Правові наслідки, що впливають з політики і дій Ізраїлю*, вище, примітка 149, пункт 280.

брати участь у збройних насильницьких діях, є зрадником і підриває власний статус мужнього чоловіка¹⁷⁰. Таким чином, гендерні норми вбудовуються в і допомагають консолідувати ці атрибути, з яких складається мілітаризований світ, в якому ми живемо.

Як наслідок, замість того, щоб взяти на себе зобов'язання щодо невчинення насильства, держави і, зокрема, правлячі еліти в усіх суспільних секторах — політичному, військовому, правоохоронному, комерційному, промисловому, у засобах масової інформації і навіть в закладах вищої освіти — неодноразово вдавалися до погроз і застосування збройної сили як до належного й ефективного засобу вирішення міждержавних розбіжностей і придушення внутрішньої опозиції, що виступає проти насильства. Вжиття збройної сили та мілітаризм набули структурного характеру й інтегрувалися у відносини всередині держав та між ними; межа між військовими та правоохоронними органами була розмита. Привабливість поліцейської держави та військового апарату набагато перевищує будь-який реальний інтерес до розбудови мирних інститутів; правлячі еліти бояться і зневажають мирний активізм. Як зазначає Белл Гукс, патріархальні методи побудови націй, «зокрема акцент на насильстві як засобі соціального контролю, фактично призвели до вбивства мільйонів людей на планеті»¹⁷¹.

Ліквідація гендерних систем, які раціоналізують насильство, не відверне агресії. Проте запобігання агресії не може бути успішним без ліквідації гендерних норм і систем переконань, які були інтегровані та нормалізовані задля підтримки інших ієрархій сильного та слабого, включно з тими, що засновані на расових, мілітаристських та націоналістичних принципах, що дозволяють державам виправдовувати насильство та війну. Ідеології та системи переконань, засновані на ідеї вищості, які підпорядковують та роблять обґрунтованим вбивство членів інших суспільних груп, як правило, на основі їхньої національності, раси та етнічної приналежності, є спільним знаменником актів агресії та масових звірств. Такі ідеології неможливо викоринити за допомогою сили; регулярні армії зробили небагато для стримування агресора або запобігання масовим звірствам, натомість вони забезпечили матеріальні засоби, за допомогою яких держави-агресори здатні реалізувати власні амбіції.

Завершимо певними критичними міркуваннями щодо твердження держав про те, що агресія є «найтяжчою і найнебезпечнішою формою неправомірного застосування сили»¹⁷² і пов'язаними з ним уявлень. Кваліфікація актів агресії як особливо згубної форми неправомірного застосування сили, посилює бінарне розмежування між правомірним і неправомірним застосуванням сили, легітимізуючи правомірне застосування з метою виправлення шкоди, страждань і руйнувань, спричинених війною. Таке правомірне застосування сили негативно і непропорційно впливає на деякі групи осіб, що асоціюються з певною ознакою, включно з гендерною ідентичністю. Більше того, правомірність

¹⁷⁰ Синтія Енлоу, «Розуміння мілітаризму, мілітаризації та їх зв'язку з глобалізацією через призму феміністичних досліджень», *Гендер і мілітаризм: аналіз зв'язків для розробки стратегій заради миру* (Women's Peacemakers Program, 2014).

¹⁷¹ Белл Гукс «Розуміння патріархату» у книзі *«Воля до змін: чоловіки, маскулінність і любов»*, 2004.

¹⁷² ВА, преамбула; резолюція RC/Res.6, додаток, Кампала, 2010, шостий пункт.

застосування збройної сили за певних обставин допомагає виправдати сам акт колективного насильства і нормалізувати формування та утримання збройних сил, утверджуючи уявлення про те, що розробка, виробництво, накопичення та використання зброї є логічними прагненнями¹⁷³. Розмежування між правомірною і неправомірною збройною силою допомагає зміцнити переконання держав у необхідності утримання збройних сил і в тому, що такі сили необхідні для захисту їхніх інтересів національної безпеки і підтримання міжнародного миру і безпеки¹⁷⁴. Домінування цієї логіки відвертає увагу від того факту, що держава, яка не має у своєму розпорядженні збройні сили чи не контролює збройні групи, здатні провести співставну воєнну операцію, за визначенням не може скоїти агресію. Як зазначалося вище, гендерні норми є основою для обґрунтування потреби у збройних силах (гендерно-забарвлений погляд на державу як маскулінного захисника), що складаються переважно з молодих чоловіків (які повинні пройти підготовку для вчинення вбивств і руйнування, щоб стати ефективними захисниками, але також бути готовими до поранень і навіть смерті) і оснащені необхідним для цього озброєнням (що посилює давній зв'язок між маскуліністю, зброєю і громадянством). Гендерні норми також утверджують уявлення про те, що застосування збройної сили є раціональним способом підтримання миру і безпеки, що вписується в рамки національної безпеки.

Міжнародне право мало що дозволяє зробити для того, щоб похитнути будь-яке з цих припущень. Статут ООН, з одного боку, забороняє застосування сили, але водночас приймає і консолідує мілітаризовану логіку, яка парадоксальним чином створює підґрунтя для агресії замість того, щоб безумовно взяти на себе зобов'язання щодо ненасильства для вирішення спорів¹⁷⁵. Замість того, щоб усунути першопричини спорів, які часто ґрунтуються на нерівності, пригніченні та несправедливості, держави підтримують і часто підкріплюють міждержавні та внутрішньодержавні нерівності. Наприклад, замість скорочення військових витрат та збройного арсеналу задля «уможливлення виділення додаткових коштів на соціальний та економічний розвиток, зокрема на покращення становища жінок»¹⁷⁶, держави витрачають непропорційно велику частку своїх ресурсів на підготовку до можливої війни, що підтверджується Базою даних військових витрат Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру. Для патріархальної держави витрати на озброєння, які вказують на її здатність погрожувати силою або застосовувати її, є основою її ідентичності, яка традиційно сприймається як маскулінна. Незалежно від питання правомірності, агресія є найвищим втіленням маскулінізованої влади і насильницьким жестом, який прагне приборкати державу-жертву і водночас

¹⁷³ Бінарна логіка також задає рамку у сфері озброєнь, розрізняючи правомірну і неправомірну зброю, тим самим легітимізуючи першу.

¹⁷⁴ Система ООН ґрунтується на певному уявленні про національну безпеку, що втілено в забороні застосування сили проти «територіальної цілісності та політичної незалежності» держав.

¹⁷⁵ Статут ООН 1945 року, стаття 2 (3) і глава 6 вимагають від держав-членів «вирішувати свої міжнародні спори мирними засобами».

¹⁷⁶ Пекінська платформа дій, доповідь щодо четвертої Всесвітньої конференції щодо становища жінок, Пекін, 1995 року, пункт 143.

продемонструвати неспроможність останньої захистити своїх громадян, що також традиційно сприймається як «чоловіча» функція¹⁷⁷.

¹⁷⁷ Іранський удар у відповідь на напад Ізраїлю на його консульство в Дамаску у квітні 2024 року та бажання Ізраїлю також відповісти на це силою є демонстрацією мілітаризованого гендерного обґрунтування, яке живить ескалацію міждержавного насильства.

Біографічна довідка

Крістін Чінкін, членкиня Британської академії — почесна професорка міжнародного права, дослідниця і засновниця та директорка Центру жінок, миру та безпеки в Лондонській школі економіки. Вона є баристеркою, членкинею адвокатської фірми Matrix Chambers. Разом з Г. Чарлзворт отримала медаль Голера Т. Бутчера від Американського товариства міжнародного права 2005 року «за видатний внесок у розвиток та ефективну реалізацію міжнародного права прав людини». Вона є професоркою глобального права імені Вільяма Кука в Школі права Мічиганського університету. Наразі вона є членкинею Консультативної групи з прав людини в Косово.

Д-р Луїза Арімацу є провідною науковою співробітницею з питань політики в Центрі з питань жінок, миру та безпеки, де вона працює над проектом Науково-дослідницької ради з питань мистецтв та гуманітарних наук «Феміністичне міжнародне право миру та безпеки» та проектом Європейської дослідницької ради «Гендерний мир». Арімацу була почесною старшою науковою співробітницею юридичного факультету Ексетерського університету (2014-2017), асоційованою науковою співробітницею Chatham House (2006-2015), старшою науковою співробітницею Центру передового досвіду НАТО з кіберзахисту (2013) та головною редакторкою Щорічника міжнародного гуманітарного права (2009-2012). Арімацу закінчила Ноттінгемський університет (ступінь магістра права) та Лондонську школу економіки (ступінь доктора філософії).

Подяка

Інститут «New Lines» висловлює подяку наступним людям за їхню неоціненну підтримку, без якої ця доповідь не була б реалізована:

Мішель Джарвіс, заступниця керівника Міжнародного неупередженого та незалежного механізму (Сирія): За визначення необхідності проінформувати стейкхолдерів у сфері міжнародно-правової відповідальності щодо застосування комплексного гендерного підходу до злочину агресії.

Дженніфер Трахан, професорка клінічної медицини, Нью-Йоркський університет: За рецензування та цінні зауваження під час редагування.

Ерін Фаррел Розенберг, старша позаштатна наукова співробітниця, Інститут «New Lines»: За сприяння на етапах планування та допомогу в написанні доповіді.

Contact

For media inquiries, email media@newlinesinstitute.org

To submit a piece to the New Lines Institute, email submissions@newlinesinstitute.org

For other inquiries, send an email to info@newlinesinstitute.org

1660 L St. NW, Ste. 450
Washington, DC 20036

(202) 800-7302

Connect With Us

@newlinesinst

@New Lines Institute
for Strategy and Policy

Subscribe

Sign up